Pálgáh

medialuuhâmtááiđun

ARÂŠODDÂDMIST JÁ OVDÂ-
JÁ VUÁĐUMÁTTÁÁTTÂSÂST

Taam anarâškielâlii Pálgáh medialuuhâmtääiđun -rávagirjjáža -uáppá lii pyevtittâm Aalmuglâš audiovisuallâš institut (Kansallinen audiovisuaalinen instituutti) KAVI. Uápis lii almostittum väldikodálii Uđđâ luuhâmtääiđuh (Uudet lukutaidot) -ovdedemohjelm (2020–2023) uássin. Ohjelm fáálá tyejipiergâsijd medialuuhâmtääiđu, ohjelmistemmättim já digitallii mättim já tiätu- já viestâdemteknologisii mättim ovdedem várás arâšoddâdmist já ovdâ- já vuáđumáttááttâsâst. Taam ohjelm lii ruttâdâm máttááttâs- já kulttuurministeriö já olášuttám Aalmuglâš audiovisuallâš institut KAVI sehe Máttááttâshaldâttâs.

Uápis čuákkee oohtân šiev pedagogisii toimâm já šiev mättim kuvviimijd sehe taid myensteristee ovdâmeerhâid. Ovdâmeerhah láá väljejum ovdeláá suomâkielân já ruotâkielân almostittum Pálgáh ohjelmistemmättimân -rääiđu uáppáin (2. uđâdum tiädus) arâšoddâdem já ovdâmáttááttâs várás, iheluokai 1–6 várás já iheluokai 7–9 várás. Siämmáálágán uápis lii rahtum meid ohjelmistemmättim várás. Lasetiäđuid já uáppáid tun kaavnah čujottâsâst **www.uudetlukutaidot.fi** já **www.uudetlukutaidot.fi/smn**.

Medialuuhâmtääiđu mättim kuvviimijd tun kaavnah čujottâsâst **www.uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu**.

KAVI äššitobdei lasseen uáppáid láá lamaš čälimin valjaas juávkku syemmilii mediašoddâdemkiedi tuáimeeh.

Pálgáh medialuuhâmtääiđun. Uápis arâšoddâdem já ovdâmáttááttâs várás: Kaisa Önlen já Ilmari Lappalainen *Mediakasvatuskeskus Metka*, Rauna Rahja *Mannerheimin Lastensuojeluliitto*

Pálgáh medialuuhâmtääiđun. Uápis iheluokai 1-6 várás: Kaisa Önlen já Ilmari Lappalainen *Mediakasvatuskeskus Metka*, Rauna Rahja já Suvi Tuominen *Osuuskunta Dadamedia*, Jukka Haveri *Tampere kaavpug*, Tommi Nevala *Valveen elokuvakoulu*, mediapedagog Ismo Kiesiläinen, Paula Aalto *Mannerheimin Lastensuojeluliitto*

Pálgáh medialuuhâmtääiđun. Uápis iheluokai 7-9 várás: Rauna Rahja já Suvi Tuominen *Osuuskunta Dadamedia*, Jenni Helenius *Mannerheimin Lastensuojeluliitto*

Kietâčälleid láá lamaš tuárjumin maaŋgah arâšoddâdem já ovdâmáttááttâs máttáátteijeeh já mediašoddâdem äššitobdeeh, kiäh láá kommentistám uáppá teevstâid.

Kijttoseh puohháid, kiäh láá lamaš fáárust uáppá rähtimist!

Jurgâlus: Lingsoft Language Services Oy
Koveh: Jauri Laakkonen (Arâšoddâdem já ovdâmáttááttâs), Maxim Usik (Iheluokah 1-6), Emma Kantanen (Iheluokah 7-9)
Tuáijim: Kiira Koivunen já Tuomas Korolainen, Mene Creative Oy

ISBN 978-952-7475-49-2 (PDF), Aalmuglii audiovisuallii institut olgosaddelmeh 9/2023 (ISSN 2342-5970)
ISBN 978-952-7475-48-5 (njoođđum), Aalmuglii audiovisuallii institut olgosaddelmeh 9/2023 (ISSN 2342-5970)

Creative commons lisensistum: CC BY 4.0
creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.fi

KANSALLINEN AUDIOVISUAALINEN INSTITUUTTI
NATIONELLA AUDIOVISUELLA INSTITUTET
NATIONAL AUDIOVISUAL INSTITUTE

UUDET LUKUTAIDOT

Aalmuglâš audiovisuallâš institut lii mediašoddâdemvirgeomâhâš, mii laavâ (1434/2007) miäldásávt oovded mediašoddâdem, párnái mediatääiđuid já párnáid torvolii mediapirrâs. Mij uásálistep aktivlávt ohtsâškodálii savâstâlmân mediašoddâdmist já tieđettep aašijn, moh lohtâseh párnáid já median. Mijjân puáhtá ain leđe ohtâvuođâst aašijn, moh kyeskih mediašoddâdmân já medialuuhâmtääiđun.

Siskáldâs

Toorjân medialuuhâmtääiđu ovdedem várás arâšoddâdmist já ovdâ- já vuáđumáttááttâsâst....4

Návt tun kiävtáh uáppá 5

Maid meerhâš media já medialuuhâmtáiđu?.....5

ARÂŠODDÂDEM JÁ OVDÂMÁTTÁÁTTÂS 6

Media tulkkum já árvuštâllâm 7

Mediasiskáldâsâi tulkkum 8
Vilpâstem kuuvijd já feeriimeh jienâin.....9

Media tiätukälden.....10
Tääl tutkâđ!.....11

Mun media kevtten 12
Teháliih tobdoh mediatääiđui toorjân.....13

Media pyevtittem..... 14

Kreativlâš olgospyehtim 15
Media kreativlávt sierâdmáin.....16

Vaiguttem.....17
Jieijâs olgospyehtim vyeimi.....18

Toimâm mediapirrâsijn..... 19

Torvolâšvuotâ 20
Aherääjih uápisin.....21

IHELUOKAH 1–2 JÁ 3–6 22

Media tulkkum já árvuštâllâm 23

Mediasiskáldâsâi tulkkum 24
Media uulmij ruottâsijd tutkâmin.....25

Media tiätukälden.....26
Tiäđu käldei kulen.....27

Media pyevtittem 28

Kreativlâš olgospyehtim 29
Dubbammiäštáreh.....30

Tiäđu jođettem 31
Muu hommá!.....32

Toimâm mediapirrâsijn..... 33

Torvolâšvuotâ 34
Torvolâš viestâdem.....35

Šiev vuáruvaiguttem 36
Pyeri mielâ viestah.....37

IHELUOKAH 7–9 38

Media tulkkum já árvuštâllâm 39

Media vaiguttâsâi iberdem 40
Media já mielâkoveh.....41

Media tiätukälden.....42
Lyetittettee vâi oskottettee tiätu?.....43

Media pyevtittem..... 44

Vaiguttem.....45
Vaigutteijee someháástuh.....46

Mun media pyevtitteijen.....47
Videotutorial 48

Toimâm mediapirrâsijn..... 49

Ovdâsvástádâsvuotâ 50
Media eettisávt já ekologisávt.....51

Pyereestvaijeem 52
Vaigutteijee vaigutteijeeh.....53

Uđđâ luuhâmtääiđuh toorjân digiääigi máttááttâsâst já šoddâdmist.....55

Toorjân medialuuhâmtääiđu ovdedem várás arâšoddâdmist já ovdâ- já vuáđumáttááttâsâst

Uápis fáálá tunjin keevâtlijd ovdâmeerhâid já pedagogisijd myensterijd medialuuhâmtääiđu ovdedem várás arâšoddâdmist já ovdâmáttááttâsâst já iheluokkain 1-6 ja 7-9. Media lii uási párnái já nuorâi šoddâm- já oppâmpirrâsist. Digiääigi ohtsâškoddeest, mast mediain lii stuorrâ roolâ, medialuuhâmtáiđu lii juáházân anolâš aalmugjeessântáiđu. Puoh párnáin já nuorâin lii oovtâviärdásâš vuoigâdvuotâ oppâđ tutkâđ media já keččâlið media pyevtittem jieš sehe máttááttâllâđ toimâđ torvolávt já ovdâsvástádâslávt media piällást.

Kuvviimeh já pedagogisiih ovdâmeerhah vuáđuduveh Arâšoddâdemvuávám (2022), Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám (2014) já Vuáđumáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđustâssáid (2014). Ovdâmeerhah tuárjuh vuáváámij miäldásii máttááttem já viggeh siämmást västidiđ tooid mättim tárboid, moh párnáin já nuorâin láá media-aargâst.

Tego eres-uv tääiđuh, te meid medialuuhâmtáiđu ovdán kuuloold. Arâšoddâdmist já ovdâmáttááttâsâst páárnáš váldá vuossâmuid laavhijd mediatääiđui kuávlun. Párnái medialuuhâmtáiđu ovdán, ko sij totkeh já čielgejeh media oovtâst sánálávt, keččâleh já sierâdeh media pyevtittem, já ko rävisulmuuh ruokâsmitteh párnáid olgospyehtiđ maaŋgâpiälásávt media iššijn sehe stivrejeh párnáid kevttiđ media torvolávt aargâst. Rävisulmui tehálâžžân pargon lii tuárjuđ párnáá puoh muddoin, ko páárnáš lii uápásmuumin mediatáiđoid.

Vyeli- já paješkovlâahasijd media lii merhâšittee oppâmuáli já tiätukäldee, já sij meiddei kevttih media ennuv makkuuttâssân. Mediakevttim toorjân uáppeeh tarbâšeh maaŋgâlágán tääiđuid, moi vievâst iberdiđ, tulkkuđ já kriittisávt árvuštâllâđ mediasiskáldâsâid. Mediast lii meid sosiallávt ovtâstittee merhâšume: ulmuuh viettih media piällást ääigi oovtâst já tuálih toin ohtâvuođâ veerdijd. Lii tehálâš hárjuttâllâđ vuáruvaiguttemtääiđuid já taggaar toimâm mediast, mii lii torvolâš, ovdâsvástádâslâš já tuárju pyereestvaijeem.

Media jielâheh movtijditteh já inspiristeh rähtiđ mediasiskáldâsâid meid jieš, já media lii-uv tehálâš uáli jieijâs olgospyehtim várás. Medialuuhâmtääiđu máttááttâsâst puáhtá ruokâsmittiđ uáppeid uuccâđ jieijâs olgospyehtim jienâ já pyevtittiđ jieijâs media. Táiđu kevttiđ já pyevtittiđ media jieš ulmemiäldásávt lii čoovdâ uásálâšvuotân já aktivlii tuáimeevuotân ohtsâškoddeest.

Arâšoddâdemvuávám já ovdâ- já vuáđumáttááttâs máttááttâsvuáváámij vuáđustâsâin medialuuhâmtáiđu lohhoo oppâm suorgij, oppâmubâlâšvuođâi já jieškote-uv oppâamnâsij uássin. Tot čođâldit maaŋgâid vijđes mättim vijđoduvâid, eromâšávt maaŋgâpiälásii luuhâmtääiđu. Mij tuáivup, et uápis movtijdit já ruokâsmit šoddâdem já máttááttem áámmátlijd kieđâvuššâđ medialuuhâmtääiđu teemaid maaŋgâ uáinimčievâst já väldiđ taid šiev pedagogisii toimâm já šiev mättim kuvviimij ooleest luándulâžžân uássin tooimâin já pedagogisii vuáváámist já árvuštâlmist.

Návt tun kiävtáh uáppá

Uápis lii juohhum kuulmâ uásádâhân: arâšoddâdem já ovdâmáttááttâs, iheluokah 1-6 já iheluokah 7-9. Iheluokkaubâlâšvuođâi vyellin kávnojeh medialuuhâmtááiđu válduvijđoduvah: media tulkkum já árvuštâllâm, media pyevtittem já toimâm mediapirrâsijn. Uáppás láá väljejum jieškođe-uv válduvijđoduvâst motomeh uásivijđoduvah já taid ovdâsteijee šiev pedagogisii toimâm kuvviimeh arâšoddâdmist já ovdâmáttááttâsâst sehe šiev mättim kuvviimeh iheluokkaid 1-6 já 7-9. Pedagogisiih ovdâmeerhah myensteristeh kuvviimijd já adeleh tooid koŋkretlii uáinu. Jyehi válduvijđoduv siste láá lekkum tärhibeht tooimâ ulmeh já siskáldâsah sehe tot, et maht aašijd puáhtá párnáiguin já uáppeiguin kieđâvuššâđ. Keevâtlii pargeeldmist teemah ovtâstuveh nubijdis já siämmáánáál ovdâmeerhah tuárjuh maŋgii eenâb ko oovtâ váldu- já uásivijđoduv uulmij olášume.

Uáppá ovdâmeerhah láá oovtâlágán pálgáh já aldanemvyevih medialuuhâmtááiđu oovdedmân. Toh láá uáivildum pedagogisâžžân kihtâlemvyehhin já algâhäämmin tooimâ vuávám já olášuttem várás. Ovdâmeerhâid puáhtá kevttiđ tuše monnii uáinimčievâst tâi rähtiđ toi pirrâ vijđásub pedagogisii ubâlâšvuođâ. Kieđâvuššum teemaid lohtâseijee lasematerialeh láá čuákkejum sierânâs materialpaaŋkin, mii kávnoo čujottâsâst www.mediataitokoulu.fi/mediapolku.

Ovdâmerhâiguin puáhtá ávhástâllâđ tagarin ko toh láá tâi heiviittiđ jieijâs juávkun hiäivulij vuovijguin. Digitalliih piergâseh já pirrâseh láá ohtâ uási maaŋgâpiälásii oppâmpirrâsist. Ovdâmeerhah láá vuávájum tienuuvt, et toi olášuttem luhostuvá oovtâkiärdánis piergâsijguin, tego jiermipuhelimáin, já maaŋgah joba digipiergâsijttáá-uv. Olášutmist puáhtá kevttiđ iššeen mediaid, maid páihálávt lii máhđulâš kevttiđ, já siskáldâsâid puáhtá hárjuttâllâđ tonttáá-uv, et taid ráhtáččij autentlijn viestâdempirrâsijn tâi almostitáččij taid.

Máttáátteijee ij taarbâš mättiđ puoh pic ovdâmeerhâi piällást puáhtá oppâđ oovtâst. Tehálumos lii addiđ, et mondiet mij máttááttâllâp täid aašijd.

Mij tuáivuttep tain uáppáin pargeldem ilo, ruokâsmittee keččâlâdmijd já movtijdittee pálgáid medialuuhâmtááiđu piällás!

Maid meerhâš media já medialuuhâmtáiđu?

Nuuvt mättim kuvviimijn ko ovdâmeerhâin-uv kiävttojeh media vuáđutuáváduvah. Media uáivild vijđes mediasiskáldâsâid, tai jođetteijee piergâsijd, toi hammim pirrâsijd tâi media pyevtitteijee tääuid, mediatoimâsyergi. Mediatoimâsyergi čoggâšuvá puoh organisaatioin, instituutioin já tääuin, moh pyevtitteh já jođetteh mediasiskáldâsâid tâi piergâsijd. Mediasiskáldâs uáivild jieškote-uvlágán vijđes tekstâibárdâs miäldásijd mediaovdânpyehtimijd. Mediapiergâseh uáivildeh piergâsijd, moiguin mediasiskáldâsah pyevtittuvvojeh tâi jođettuvvojeh. Media hämmee meid pirrâsijd, main ulmuuh pyehtih toimâđ. Medialuuhâmtáiđu uáivild tääiđu kevttiđ, luuhâđ, iberdiđ, tulkkuđ já árvuštâllâđ kriittisávt jieškote-uvlágán mediasiskáldâsâid. Medialuuhâmtáiđu ana sistees meid tääiđu pyevtittiđ mediasiskáldâsâid jieš maaŋgâlágán ulmij várás já viestâdiđ mediain. Medialuuhâmtáiđu uáivild meiddei tääiđu kevttiđ mediapiergâsijd já toimâđ torvolávt já ovdâsvástádâslávt media piällást.

Arâšoddâdem já ovdâmáttááttâs

Media tulkkum já árvuštâllâm

Párnääh lää aktivliih totkeeh já tuäimeeh jo umogâšave rääjist. Oppâm tábáhtuvá vuáruvaiguttâsâst pirrâsáin – pirrâsáin, mon uccâ párnääh iä vala määti jiejah čielgiđ sánálávt tâi ollásávt addiđ. Media lii ohtâ tehálâš uási párnáá šoddâmpirrâsist. Rävisulmuu pargon lii tubdâđ párnái kiäsuttume čuosâttuvâid já tobdoid já čielgiđ taid sánálávt, nuuvt et tain šaddeh iberdettee ääših já almoneh. Taat tuárju párnáá šoddâm, uásálâšvuođâ já oppâm media piällást.

Arâšoddâdemahasijn vuossâmuuh läävhih media tulkkuumân já árvuštâlmân váldojeh mediasiskáldâsâid tutkâmáin, imâštâlmáin já fiettiimáin. Arâšoddâdempargo nuorâmusâiguin media tulkkum álgá tast, et sij tárkkojeh oovtâst kuuvijd já jienâid já aicâdeh media aargâ uássin. Ko stivree uccâ párnáid tutkâmist, te kalga tarkkuđ murrišávt párnái reaktioid, puđâldâllâm já kávnusijd.

Suullân 3–5-ihásâžžân párnääh feerejeh já čielgejeh sánálávt pirâstittee maailm jo maaŋgânáál. Sij totkeh media luándulâžžân uássin peeivi tooimâin: sij mieldieelih media mainâsijd, muštâleh tain já taheh jieijâs tulkkuumijd. Oovtâst rävisulmuin puáhtá cuvnâđ tiäđulii, tiätuäŋgiris já iäpádellee-uv jurdâččemvyevi mediasiskáldâssáid já hundâruššâđ tom, et mii lii tuotâ já mii lii tuše maainâs. Ovdâškovlâavveest párnái valmâšvuotâ addiđ media ulmuu pyevtittem já väljejum siskáldâssân ovdán. Párnääh kuittâg tarbâšeh vala rävisulmuu stäđis torjuu media ibbeerdmist já vuáttámušâidis kieđâvušmist.

Vâi media tutkâm, iberdem, tulkkum já árvuštâllâm táäiđuh ovdániččii, te párnääh tarbâšeh vuáttámušâid maaŋgâlágán mediain. Rävisulmuuh tuárjuh párnáid ulmemiäldásávt nuurrâđ mediavuáttámušâid maaŋgâpiälásávt já kieđâvuššâđ taid jieškote-uvlágán olgospyehtimvuovijguin já sierâiguin. Lii tehálâš ruokâsmittiđ párnáá muštâliđ jieijâs vuáttámušâin, tuoivuin, kiäsuttume čuosâttuvâin já tobdoin, moh láá pajanâm media piällást. Vuáttámušâi čielgim sanijguin já pajanâm tobdoi tubdâm išedeh meid tulkkuđ já árvuštâllâđ media.

Media tulkkum já árvuštâllâm -válduvijđoduv vuálá kuleh uásivijđoduvah *Mediasiskáldâsâi tulkkum, Media vaiguttâsâi iberdem, Media tiätukälden* já *Mun media kevtten.*

Mediasiskáldâsâi tulkkum

Šiev pedagogisâš toimâm arâšoddâdmist

Párnääh uápásmuveh median já jieškote-uvlágán mediasiskáldâssáid, moh siskeldeh kove, lihâdeijee kove já jienâ sehe toi ovtâstâlmijd: párnääh oovtâst pargeiguin tárkkojeh loostâi já kiirjij kuuvijd, keččih videoid, spellih digitallijd speelâid já kuldâleh jienâkiirjijd.

Párnääh máttáátteleh addiđ, et uási media oovdânpyehtim aašijn lää tuotâ já uási lää kuvâttâllum já et mediasiskáldâsâid lää ráhtám ulmuuh. Párnääh aicâdeh iäru ovdâmerkkân väldimáin já hammiimáin čuovâkuuvijd jieš.

Párnääh mieldieelih mediasiskáldâsâiguin, já pargeeh ruokâsmitteh párnáid muštâliđ tast maid sij lää uáinám já kuullâm sehe mediasiskáldâsâi ravkkâm tobdoin kevttimáin maaŋgâpiälásijd olgospyehtimvuovijd.

Šiev pedagogisâš toimâm ovdâmáttááttâsâst

Párnääh hárjáneh maaŋgâpiälásávt jieškote-uvlágán mediasiskáldâssáid, tego párnáid hiäivulijd uđđâsáid, mediataiđui, elleekuuvijd já muusikân. Párnääh oovtâst máttáátteijein kevttih mediasiskáldâsâid, main lii čallum tekstâ.

Párnääh totkeh kuvâttâllâm já tuođâmiäldásij mediasiskáldâsâi iäru ovdâmerkkân tarkkuumáin párnáiohjelmijd já párnáid hiäivulijd uđđâsijd.

Párnääh máttáátteleh addiđ media ulmuu pyevtittem já valjim siskáldâssân.

Párnääh máttáátteleh addiđ mediasiskáldâsâid. Satui, speelâi tâi párnáiohjelm tábáhtumeh já persovneh kieđâvuššojeh jieškote-uvlágán olgospyehtim vuovijguin, já máttáátteijee ruokâsmit párnáid pyevtittiđ jieijâs tulkkuumijd.

Vilpâstem kuuvijd já feeriimeh jienâin

Mediasiskáldâsah čoggâšuveh kuuvijn, teevstâin, lihâdeijee kooveest já jienâin sehe tai ovtâstâlmijn. Jo aaibâs uccâ párnáiguin puáhtá tarkkuđ kuuvijd já kuldâliđ tárkká pirrâs jienâid.

Mainâseh já kovekiirjij kejâdem láá uási arâšoddâdem piäiválii aargâst. Ko rävisolmooš lohá kiirjijd mieldiellee vuovvijn já kiddee ohtsii huámášume kuuvijd já toi detaljijd, te tot covná tiätuäŋgiris já tárkkojeijee jurdâččemvyevi tooid aššijd, maid párnááh uáinih já kuleh.

Jienâkeččâlâdmeh ovdâmerkkân roppâ- já ritmâčuojânâsâiguin já pirrâs tiŋgâiguin ovdedeh kreativlâšvuođâ já šoddâdeh fiettiittâsâid. Ko rävisolmooš kiddee huámášume párnái pyevtittem jienáid, te páárnáš finnee maali mieldiellee kuldâlem várás.

- Kejâdiđ já tutkâđ pirrâs já kiirjij kuuvijd oovtâst. Nomâttiđ aašijd, moh uáinojeh kirjeest, já keččâliđ tubdâđ kuuvijn uápis iivnijd já haamijd. Kirje lohe kejâdijn puáhtá savâstâllâđ tast, mast kirje muštâl.
- Tutkâđ jienâid kuldâlmáin tâi rähtimáin taid jiejah. Magareh jienah kullojeh olgon, nabai siste? Maggaar jienâ šadda arveest? Maht kiemni skoolijd? Magarijd jienâid jieijâs njalmijn já roppáin puáhtá šoddâdiđ?
- Pyevtittum jienâid puáhtá meid paddiđ já kuldâliđ maŋeláá oovtâst. Jienâid puáhtá ađđiistâllâđ já toi käldeid puáhtá iärvádállâđ. Jienâid puáhtá kuldâliđ meid viermist, tego ovdâmerkkân Yle jienâarkkâduvâst: **vintti.yle.fi/yle.fi/tehosto.yle.fi**.

Media tiätukälden

Šiev pedagogisâš toimâm arâšoddâdmist

Párnááh máttáátteleh kevttiđ media tiäđu hahâmist já jesânistmist. Párnááh já pargeeh totkeh oovtâst pirrâs já maailm ovdâmerkkân väldimáin čuovâkuuvijd tâi ucâmáin mediasiskáldâsâin tiäđu párnáid kiäsutteijee koččâmušâin.

Pargeeh ruokâsmitteh párnáid leđe tiätuäŋgireh mediasiskáldâsâin. Párnááh siämmást máttáátteleh kriittisâšvuođâ: pargeeh stivrejeh párnáid koijâđiđ tast, maid láá uáinám já kuullâm.

Šiev pedagogisâš toimâm ovdâmáttááttâsâst

Párnááh kevttih media maaŋgâpiälásávt iššeen tiäđu hahâmist já jesânistmist aargâ tilálâšvuođâin.

Párnááh suogârdeleh já árvušteleh, et lii-uv media iššijn kavnum tiätu tohálâš.

Tääl tutkâđ!

Ohtâ media pargoin lii jođettiđ tiäđu. Párnááh uápásmuveh nube eellimive rääjist median já toos, maht tot kiävttoo tiätukälden sehe tiäđu čokkim anokálvun aargâ tilálâšvuođâin. Rävisolmooš myensterist, maht media kiävttoo tiäđu ucâmân já čielgee siämmást sánálávt, maid lii porgâmin. Párnááh láá jiejah aktivlii roolâst hammiimin ibárdâs pirrâsist já maailmist. Tiäđu uuccâm vuolgâsaijeen pyehtih leđe párnái koččâmušah já tiätuäŋgirvuotâ jieškote-uvlágán aššijd tâi ohtsiih aiccâmušah.

- Párnááh oceh oovtâst rävisulmuin viermist, kiirjijn tâi loostâin tiäđu párnáid kiäsuttettee aašijn, veikkâba jotteemriäiduin tâi olgon oinum ellein. Mediast kavnum tiätu kiävttoo iššeen aargâ tilálâšvuođâin. Aargâst puáhtá ovdâmerkkân uuccâđ vandârdemkiäinuid tâi tutkâđ šoŋŋâtiäđáttâsâid já rähtiđ kovetaavlu jieškote-uvlágán šooŋâin já šooŋân heivejeijee pihtâsijn já tävirijn.
- Rävisolmooš tuárju párnáid aicâdiđ oppâmpirrâs mediapiergâsijguin, ovdâmerkkân čuovâ-tâi videokuvviimáin oovtâst párnáiguin aašijd, moh kiäsutteh párnáid, já noomâtmáin taid. Maađhijn fáárust jottee kuvvimpiergâs taha máhđulâžžân jyehiđ tiäđu oinum já kullum aašijn sehe maccâđ toos maŋeláá. Rävisolmooš ruokâsmit párnáid muštâliđ kooveest já eres vuorkkiimijn jiejah.

Mun media kevtten

Šiev pedagogisâš toimâm arâšoddâdmist

Párnääh já pargeeh savâsteleh oovtâst párnái mediakevttimist perrui siste: mediasiskáldâsâin, toiguin viettum ääigist já vuáttámušâin.

Párnääh oovtâst pargeiguin kieđâvušeh sierâdmáin já kreativlii olgospyehtim vuovijguin párnái jieijâs kiäsuttemčuosâttuvâid mediast.

Pargeeh tuárjuh párnái mediakoskâvuođâ ráhtášume ruokâsmitmáin párnáid maaŋgâpiälásávt jieškote-uvlágán mediasiskáldâsâi piällás.

Šiev pedagogisâš toimâm ovdâmáttááttâsâst

Párnääh tárkkojeh sii jieijâs mediakevttim. Sij suogârdeleh jieškote-uvlágán mediakevttimtilâšlâvuođâid já tom, et maht media kiävttoo eresnáál ohtuu tâi oovtâst.

Párnääh oovtâst máttáátteijein tárkkojeh tuommiihánnáá párnáid tehálijd mediasiskáldâsâid, já máttáátteijee ruokâsmit muštâliđ tain maaŋgâpiälásij olgospyehtimvuovijguin. Párnääh já máttáátteijee suogârdeleh, mondiet toh láá teháliih.

Párnääh äddejeh, et jieškote-uv ulmuuh feerejeh já kevttih media jieškote-uvnáál. Máttáátteijee ruokâsmit párnáid savâstâllâđ vuáttámušâinis mediast já viärdádâllâđ taid iärásijguin.

Teháliih tobdoh mediatááiđui toorjân

Rävisolmooš tuárju párnáid kieđâvuššâđ mediavuáttámušâid naanoodmáin tobdotááiđuid. Sun ruokâsmit párnáid olgospyehtiđ tobdoid já muštâliđ tast, maht sunjin oro. Rävisolmooš kuldâl párnái vuáttámušâid já siämmást movtijdit párnáid anneeđ áárvust jieijâs tobdoid já vuáttámušâid. Ucemuuh párnááh iä määti jiečânávt kieđâvuššâđ, haldâšiđ tâi nomâttiđ jieijâs tobdoid, já stuárráábáid-uv tot sáttá leđe vaigâd. Tobdoi olgospyehtim puáhtá tuárjuđ västidmáin párnáá reaktioid, čielgiđ taid sánálávt já kuldâlmáin já anemáin áárvust taid tobdoid, main párnááh láá muštâlâm.

- Tobdoi nomâttem toorjân puáhtá kevttiđ tobdokoortâid já čielgiđ sanijguin media persovnij tobdotiilijd. Speeijâl oovdâst puáhtá tutkâđ, et magareh jieškote-uv tobdoh tiättojeh jieijâs muáđuin já roopâst. Stuárráb párnáiguin puáhtá meid savâstâllâđ, et magarin roopâst oro, ko lii pyeri mielâst tâi nievris mielâst.
- Tobdoid puáhtá meid tutkâđ sierâi tâi mediapersovn iššijn. Lii-uv sierâ ilolâš, sorolâš, suttâm vâi pala-uv tot? Mast sierân šadda pyeri mielâ? Nabai nievris mielâ? Puáhtá keččâliđ, et maht sorolâš tâi ilolâš sierâ lihâdičij já ađđiistâllâđ taid lihâstuvâid.
- Tobdoi tutkâm puáhtá lahteđ ohtsijd mediavuáttámušših. Piejâi-uv maainâs povvâstiđ, tâi oroi-uv tot kiäldulâžžân? Lii-uv monnii ohjelm keččâm lamaš hormiš? Nabai maggaar vajo šadda, ko spiällá speelâid?

Ovdâmerkkâ heivee meid Pyereestvaijeem-teema kieđâvušmân Toimâm mediapirrâsijn -válduvijđoduvâst.

Tarkkuu meid uásivijđoduv *Media vaiguttâsâi iberdem* šiev pedagogisii toimâm kuvviimijd uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/media-tulkkum-ja-arvustallam.

2

Media pyevtittem

Medialuuhâmtááiđui ”čäällim” ađai jieijâs media pyevtittem lii siämmáá tehálâš ko ”luuhâm” ađai iärásij pyevtittem media iberdem. Arâšoddâdmist já ovdâmáttáátttâsâst párnááh máttáátteleh meid media pyevtittem tááiđuid. Lii tehálâš tipteđ puoh párnáid keččâliđ mediasiskáldâs rähtim jieš já nuurrâđ vuáttámušâid luhostuumist. Jieš porgâmáin párnážân šadda máhđulâšvuotâ uáiniđ já addiđ, maht mediasiskáldâsah šaddeh já maht media puáhtá kevttiđ maaŋgânáál jieijâs olgospyehtim riäidun.

Arâšoddâdmist ucemuid párnáid-uv puáhtá adeliđ máhđulâšvuođâ tutkâđ mediapiergâsijd já toi kevttimuulmijd tiätuäŋgirávt já torvolávt já rähtiđ mediapuáhtusijd tagarijn fáádáin, main páárnáš lii jieš kiäsuttum. Ucemuuh párnááh-uv pyehtih rävisulmuu laiđiittâsâst väldiđ ovdâmerkkân kuuvijd já videoid. Jis jiešráđálâš pyevtittem ij vala luhostuu, te párnážân merhâšittee aašijd puáhtá vuorkkiđ rävisolmooš. Taat váátá tom, et rävisolmooš aaicâd murrišávt, ko páárnáš viestâd olssis tehálijn aašijn.

Párnái motorisiih tááiđuh láá táválávt 3–5 ive avveest ovdánâm ton táásán, et párnáid puáhtá tipteđ maaŋgâpiälásávt keččâliđ jieškote-uv mediapiergâsij kevttim. Arâšoddâdmân väljejuvvojeh tagareh media pyevtittem riäiduh, maid lii älkkee kevttiđ já moh láá tuárvi uceh párnái kieđáid. Ovdâmáttáátttâsâst páárnáš lii aktivlâš media kevttee já pyevtitteijee, mut taarbâš ain-uv rävisulmuu torjuu já stivrim.

Uásálistem máhđulâšvuotâ, jieijâs kreativlâš pargeldem já rävisulmuu movtijdittem láá uccâ párnáid-uv tehálâš uási medialuuhâmtáiđusâžžân šoddâmist. Rävisolmooš stivree mediapyevtittem jieijâs ovdâmerháin já ruokâsmit jieijâs olgospyehtimân. Feeilâin ij taarbâš poollâđ, pic párnááh pyehtih keččâliđ pyevtittem riijâht já sierâdmáin. Tehálumos lii porgâm, feerim já oppâm, ij mučis loppâpuáđus. Lii meid tehálâš aicâdiđ murrišávt tom, et mii lii párnáá jieijâs ulme media pyevtitmist.

Uđđâ toimâlâšvuođâid já teknikijd puáhtá máttáátttâllâđ meid aalgâ rääjist oovtâst, jis rävisolmooš ij lah ovdeláá hárjánâm kevttiđ taid. Taggaar vyehi čáittá meiddei párnáid kreativlii já munejurduuttes keččâlem áárvu media pyevtitmist. Vala tehálub ko piergâseh já teknisâš čiäppudâh lii tuárjuđ párnážân luándulii sierâdem, riges mielâkuvviittâs kevttim já kreativlâšvuođâ media pyevtittem piällást – já oovtâst porgâm ilo!

Media pyevtittem -válduvijđoduv vuálá kuleh uásivijđoduvah *Kreativlâš olgospyehtim, Vaiguttem, Tiäđu jođettem* já *Mun media pyevtitteijen.*.

Kreativlâš olgospyehtim

Šiev pedagogisâš toimâm arâšoddâdmist

Pargeeh tuárjuh párnái sánálii, koválii já ropâlii olgospyehtim media pyevtitmist maaŋgâpiälásij vuovijguin.

Párnääh oovtâst pargeiguin ideisteh já pyevtitteh keččâleddee vuovvijn jieškote-uvlágán mediasiskáldâsâid, tego digimainâsijd, jienâvuorkkiimijd tâi sárgusijd.

Párnääh sierâdeh oovtâst pargeiguin media pyevtitmân lohtâseijee sierâid. Párnääh rähtih ovdâmerkkân reportaas aargâ tábáhtusâin.

Párnääh uápásmuveh jieškote-uvlágán mediapiergâsáid sehe digitallijd heiviittâssáid, imâšteleh oovtâst pargeiguin já kevttih taid sierâdâlmáin já keččâleddee vuovvijn siskáldâsâi pyevtitmist.

Párnääh uásálisteh media pyevtittem sierânâs muddoid: ohtsii ideistmân, kreativlii olášutmân já pyevtittâs árvuštellee tarkkuumân.

Šiev pedagogisâš toimâm ovdâmáttáättâsâst

Mättäätteijee tuárju párnáid kreativlii sánálii já koválii olgospyehtimân media pyevtitmist.

Párnääh oovtâst mättäätteijein rähtih keččâleddee vuovvijn mediasiskáldâsâid, tego koveanimaatioid, videoid, digitallijd kiirjijd tâi jieš rahtum muusik.

Párnääh oovtâst mättäätteijein kevttih jieškote-uvlágán mediapiergâsijd, heiviittâsâid já ohjelmijd mediasiskáldâsâi pyevtitmist.

Párnääh oovtâst mättäätteijein uásálisteh pyevtittem jieškote-uv muddoid: vuávâámân, keččâleddee já sierâdem vuovvijn olášutmân já pyevtittâs árvuštellee tarkkuumân. Párnääh oovtâst mättäätteijein sánádeh muddoid.

Media kreativlávt sierâdmáin

Mediain lii máhđulâš olgospyehtiđ jieijâs maaŋgânáál. Rävisolmooš tuárju párnái kreativlii olgospyehtim kevttimáin media kihtâlemvyehhin já olgospyehtim vuorkkiimist. Ucemuid-uv párnáid lii luándulâš olgospyehtiđ ropâlávt já ovdâmerkkân lihâdiđ muusik tâi veikkâba laavlâsierâvideoi taavtâ mield. Párnáá jieijâs olgospyehtimist šadda uáinojeijee, ko sii jieijâs maaŋgâáiculijd mediafeeriimijd vyerkkee mediaoovdânpyehtim háámán já toi piällás máccá maŋeláá.

- Uccâ párnáiguin-uv puáhtá kuldâliđ maaŋgâlágán muusik já lihâdiđ ton mield maaŋgânáál: vildáht tâi hitásávt, hiäiluttiđ kieđâid já juolgijd, njuškođ já juurrâđ. Rävisulmuu iššijn puáhtá kuvviđ muusikliihâdmist video já maccâđ maŋeláá tast šoddâm tubdâmušŝáid. Muusik puáhtá rähtiđ meid jieš jieškote-uv jienâiguin, tiŋgâiguin, čuojânâsâiguin já älkkees heiviittâsâiguin, já tom puáhtá meid paddiđ oovtâst.
- Párnážân lii luándulâš kieđâvušŝâđ feeriimijd sierâdmáin. Párnáimediast tiettum mainâsijd, persovnijd já tubdâmušâid puáhtá mieldieelliđ ropâlii olgospyehtim vuovijguin ovdâmerkkân ađđiistâlmáin tâi oovdânpyehtimáin uápis persovnijd. Sierâid puáhtá vuárkkuđ párnái jieijâs mediapuáhtusin kove já video häämist.
- Váhá puárásub párnáiguin sierâi tâi mediapersovnij fiäránijd puáhtá mutteđ mainâs háámán já kuvviđ taid videon tâi rähtiđ fiäránijn digimainâs, moos puáhtá ovtâstittiđ kuuvijd, jienâid já veikkâba párnái jieijâs sárgusijd.

Vaiguttem

Šiev pedagogisâš toimâm arâšoddâdmist

Párnääh oovtâst pargeiguin savâsteleh párnái vuoigâdvuođâin já máhđulâšvuođâin vaiguttiđ ohtsijd aššijd. Pargeeh ruokâsmitteh párnáid muštâliđ jieijâs jurduin ohtsii ideistmist já meerridmist. Media kiävttoo iššeen.

Pargeeh uásálistitteh párnáid pedagogilii dokumentistmist nuuvt siskáldâs ko oovdânpyehtimtäävi valjiimist-uv já ohtsii pyevtitmist.

Šiev pedagogisâš toimâm ovdâmáttááttâsâst

Párnääh máttáátteleh, et sist lii vuoigâdvuotâ já máhđulâšvuotâ vaiguttiđ ohtsijd aššijd. Párnääh kevttih mediapiergâsijd maaŋgâpiälásávt jieijâs jurdui jáá uáivilij olgospyehtim anokálvun.

Párnääh oovtâst máttáátteijein rähtih mediasiskáldâs, moin sij olgospyehtih jieijâs uáinu tâi tuoivuu tâi vaigutteh positivlávt monnii ohtsii ääšán.

Jieijâs olgospyehtim vyeimi

Arâšoddâdmist rävisulmuuh ruokâsmitteh párnáid muštâliđ jieijâs uáivil já vaiguttiđ ašŝijd. Sij vuávájeh já merideh párnáiguin ohtsijn aašijn aargâ tilálâšvuođâin: sij väljejeh mainâskirje luuhâmnáál tâi tiiŋgâ sierân já väldih párnáid fáárun ohtsii määđhi vuáváámân. Tehálâš lii nanodiđ párnáá torvolâšvuotâtobdo já šoddâdiđ áárvust annee pirrâs, mii tuárju párnái haalu já naavcâ jiešolgospyehtimân já jieijâs jurdui oovdân pyehtimân.

Aaibâs uccâ párnái tárboid västidem viestâd párnážân, et iäráseh láá kuullâm já iberdâm suu. Ko lii koččâmuš párnáin, kiäh láá eskin váldám kielâlii ovdánem vuossâmuid laavhijd, te rävisolmooš västid párnái ropâlijd viestáid já movtijdit párnáá olgospyehtiđ čäittimáin, et sun lii kiddee huámášume párnáá kejâstâhân, jienâdmân, lihâstâssáid já toimáid.

Media lii riäidu já uáli vaiguttiđ já olgospyehtiđ jurduid já uáivilijd. Arâšoddâdmist media kiävttoo párnái jurdui, ideai já fiettiittâsâi uáinusân pyehtimân.

- Rävisulmuuh kuldâleh párnái jieijâs ideaid já vuáttámušâid tooimâst, já toh dokumentistojeh digitallávt mediapiergâsijd kevttimáin.
- Rävisulmuuh uásálistitteh párnáid jo aaibâs uccen pedagogisii dokumentistmist. Sij aneh áárvust párnáá pyevtittem dokumentarlii material já kevttih tom iššeen arâšoddâdem vuáváámist já oovdedmist.
- Rävisulmuuh muštâleh párnáid, et maht sii pyevtittem alguuh, jurduuh já media-amnâstâh láá vaiguttâm toimáid.

Uápásmuu meid uásisuorgij *Tiäđu jođettem* já *Mun media pyevtitteijen* šiev pedagogisii toimâm kuvviimáid uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/media-pyevtittem.

Toimâm mediapirrâsijn

Uccâ párnáá mediapiirâs čoggâšuvá aargâ eellimpirrâduvváid kullee mediain: piergâsijn, siskáldâsâin já perruu vuovijn viettiđ ääigi toiguin. Uccâ párnáá mediakoskâvuotâ álgá-uv hámášuđ vistig perruu já eres aldaaš ulmui mediakevttim uássin. Muusik, koveh já kirjeh láá maŋgâs vuossâmuuh kuoskâttemaseh mediaid. Párnááh uápásmuveh piergâsáid já maaŋgâlágán mediasiskáldâssáid, meid digitallijd mediaid smaavâ pitáh häävild oovtâst rävisulmuin.

Vuossmui eellimivij ääigi párnáá mediakevttim muttoo, ko jieijâs tááiđuh ovdáneh já persovnliih kiäsuttumečuosâttuvah hámášuuškyetih. Media fáálá mainâsijd já ohtsijd feeriimijd veikkâba speelâ piällást. Media lii uási rijjâääigist, já mediasiskáldâsah, moi piällást párnááh viettih äigi, vijđáneh já šaddeh maaŋgâpiälásubbon. Media šadda meid sierâi uássin. Ovdâmáttááttâsavveest páárnáš lii aktivlâš media kevttee já pyevtitteijee.

Tego eres-uv tááiđuid, párnááh uáppih mediain toimâm tááiđuid oovtâst porgâmáin, savâstâlmáin já rävisulmui já eres párnái toimâm aaicâdmáin. Párnááh tarbâšeh savâstâllâm já hárjuttâs tast, maht iärásijd kalga väldiđ huámášumán já maht kalga viestâdiđ aargâ mediakevttimtilálâšvuođâin. Sij máttáátteleh oovtâst iärásijguin meid anneeđ huolâ jieijâs já ohtsijn piergâsijn.

Lii tehálâš, et párnážân šaddeh jo ucceest ovdâskulij torvoliih feeriimeh media piällást. Sij máttáátteleh torvolii, párnáid hiäivulij mediasiskáldâsâi kevttim oovtâst rävisulmuin. Rävisulmuuh pääihist já arâšoddâdmist láá teháliih ovdâkoveh tast, et maht toimâđ, ko kiävttá media. Párnááh máttáátteleh aicâdiđ já kuvviđ sánálávt jieijâs mediakevttim aargâst já jieijâs mediavuáttámušâid. Párnáá tobdoh já vuáttámušah, toi tubdâm, nomâttem já áárvust anneem láá čoovdâ mediavuáttámušâi kieđâvušmân já kuleh meid párnáá torvotáiđoid.

Toimâm mediapirrâsijn -válduvijđodâh čoggâšuvá uásivijđoduvâin *Torvolâšvuotâ, Ovdâsvástádâslâšvuotâ, Pyereestvaijeem* já *Šiev vuáruvaiguttem*.

Torvolâšvuotâ

Šiev pedagogisâš toimâm arâšoddâdmist

Párnääh já pargeeh savâsteleh oovtâst tast, et jieijâs priivaatvuođâ já roopâ lii loválâš suoijiđ. Pargeeh muštâleh, et párnást kalga koijâđiđ love ko sust váldojeh tâi čáittojeh koveh tâi videoh.

Párnääh máttáátteleh torvolii mediakevttim: sij suápih mediakevttimist rävisulmuin já rävisulmuuh stivrejeh párnáid turvâstiđ ain rävisulmui.

Párnääh já pargeeh savâsteleh tast, et uási mediasiskáldâsâin lii párnáid hiäivulâš, uási ij. Pargeeh oovdânpyehtih aheraajijd já toi suojâleijee ulme. Pargeeh savâsteleh párnáiguin já sii vanhimijguin párnáá torvolii mediakevttimist.

Šiev pedagogisâš toimâm ovdâmáttááttâsâst

Párnääh oovtâst máttáátteijein savâsteleh priivaatvuođâ suoijim merhâšuumeest. Máttáátteijee muštoot uáppeid juáhháá vuoigâdvuođâst meridiđ sijjân kyeskee kuuvij väldimist já jyehimist.

Máttáátteijee ruokâsmit párnáid savâstâllâđ mediakevttimist rävisulmuin, pivdeđ iše já uuccâđ rävisulmust torvo, ko iteh koččâmušâid pajedeijee tilálâšvuođah.

Párnääh oovtâst máttáátteijein uápásmuveh mediasiskáldâsâi aheräjimerkkuumijd já savâsteleh tast, et mii merhâšuumijd aheraajijn lii.

Aherääjih uápisin

Suomâst koveohjelmáid, ađai elleekuuvijd, tv-ohjelmáid já digitallij spelláid asâttuvvojeh huolâlii kuorâttâllâm maŋa aherääjih párnái suojâlem tiet. Puoh ohjelmijn, tego uđđâsijn, aherääjih iä kuittâg lah. Ton lasseen iänääš viermivideoin, -speelâin já -heiviittâsâin iä lah aherääjih.

- Hárjuttâllâđ tubdâđ aheräjisymbolijd. Savâstâllâđ tast, maid jieškote-uv symboleh uáivildeh. Magarijd ohjelmijd já siskáldâsâid 6- já 7-ihásâš páárnáš uážžu keččâđ já spellâđ? Savâstâllâđ tast, mondiet aherääjih láá anoliih, já mii sáttá tábáhtuđ, jis lii uáinám maidnii liijkás hormišijd? Savâstâllâđ tast, et juáháš lii ohtâgâs, já kiinii sáttá poollâđ meid ohjelmijn, moh láá ahe peeleest lováliih.
- Máttááttâllâđ toimâđ tilálâšvuođâin, main páárnáš sáttoo uáinič maidnii liijkás hormišijd. Lii tehálâš, et páárnáš tuástá muštâlič rävisulmui, jis lii uáinám mediast hormišis tâi unohis video, ohjelm tâi speelâ. Párnääh máttáátteleh, et eres párnáidgin ij uážu čäittič hormišis videoid. Lii meid tehálâš, et páárnáš uáppá toimâđ olâttittee tilálâšvuođâin, main sun vahâgist uáiná hormišis siskáldâs, já máttá pieijâđ čoolmijd kiddâ, vyelgič meddâl piergâs piällást tâi toppâđ jotelávt piergâs tâi heiviittâs, mon lii kevttimin. Uápásmuu aheraajijd: **kavi.fi/ikarajat**.

Uápásmuu meid uásivijđoduvâi *Ovdâsvástádâslâšvuotâ, Pyereestvaijeem* já *Šiev vuáruvaiguttem* šiev pedagogisii toimâm kuvviimáid uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/toimam-mediapirrasijn.

Iheluokah 1–2 já 3–6

1

Media tulkkum já árvuštâllâm

Vyeliškovlâahasiih láá távjá moovtâ, tiätuäŋgireh já jo hárjánâm-uv media kulâtteijeeh. Párnái mediamaailm čoggâšuvá iänáážin makkuutteijee, feeriimijd fällee mediast: speelâin, videoin, ohjelmijn, internet siskáldâsâin, ráiđukuuvijn já kiirjijn. Maaŋgâ vyeliškovlâlii kiävtust lii jieijâs jiermipuhelin, já tot puáhtá maaŋgâlágán mediasiskáldâsâid párnái olleemnáál. Párnááh meid oceh tiäđu mediast. Media kuulâtdijnis párnááh tarbâšeh tääiđuid já stivrim toos, maht iberdiđ media siskáldâsâid já tarkkuđ taid árvuštellee vuovvijn-uv.

Medialuuhâmtääiđu máttäättâs västid párnái mediakevttimist pajaneijee mättim tárboid. Uáppeeh totkeh já hárjutteleh tubdâđ rävisulmuiguin jieškote-uvlágán mediasiskáldâsâid. Sij vuájuh oovtâst media jođettem mainâsâid, mieldieelih toiguin já máttäätteleh addiđ já tulkkuđ taid. Mielâkuvviittâs kihtâleijee mainâsij piällást párnááh hárjáneh tarkkuđ kuuvijd, teevstâid, lihâdeijee kuuvijd já jienâmaailm. Tulkkum já tarkkum tääiđuh pyehtih čieŋŋâlvuođâ mediafeeriimáid já išedeh iberdiđ, et maht mediasiskáldâsah ráhtojeh.

Vyeliškoovlâst uáppeeh uápásmuveh meid media siskáldâssáid, moh jođetteh tiäđu, tego journalistlijd tevsttáid. Uáppei árvuštâllâmnahcâ ovdán, ko sij totkeh media tiätukälden já tárkkojeh já viärdádeleh mediateevstâid, main láá jieškote-uvlágán viestâdmân lohtâseijee ulmeh. Tehálâš táiđu lii mättäättâllâđ tubdâđ mediasiskáldâsâi jieškote-uvlágán uulmijd já iäruttiđ, mii siskáldâsâin lii tuotâ já mii ij lah.

Ko páárnáš kuulât já totká mediasiskáldâsâid, te suu jieijâs mediasmakkâ meiddei ovdán. Uáppee mediakoskâvuođâ hámášume puáhtá tuárjuđ falâmáin maaŋgâpiälásijd piergâsijd jieijâs mediakevttim tarkkum várás.

Vuolgâsaijeen medialuuhâmtääiđu máttátmist láá uáppei jieijâs kiäsuttume čuosâttuvah, aiccâmušah, suogârdâlmeh já koččâmušah. Sij uáppih tulkkuđ já árvuštâllâđ media meid jieijâs pyevtittempargo peht uáppei ahepajan luándulij vuovijguin, tego sierâdmáin já jieškote-uvlágán olgospyehtimvuovijguin. Media tutkâm čoonnâs luándulâžžân uássin jieškote-uv amnâsij máttátmist já kieđâvuššâmnáál teemain.

Media tulkkum já árvuštâllâm -válduvijđoduv vuálá kuleh uásivijđoduvah *Mediasiskáldâsâi tulkkum*, *Media vaiguttâsâi iberdem, Media tiätukälden*, já *Mun media kevtten.*

Mediasiskáldâsâi tulkkum

Šiev mättim iheluokkain 1–2

Uáppee tobdá media tuáváduv já máttá nomâttiđ maidnii mediasiskáldâsâid moh siskeldeh kove, lihâdeijee kove já jienâ sehe toi ovtâstâlmijd, tego digitallâš spellâ tâi video.

Uáppee hárjuttâl luuhâđ mediasiskáldâsâid, main lii čallum tekstâ. Uáppee uápásmuvá ovdâmerkkân ráiđukován.

Uáppee äddee fakta já fiktio iäru já juávuttâl mediasiskáldâsâid nube ulmuu laiđiittâsâst tuođâmiäldásijd já kuvâttâllâm siskáldâssáid sehe addel tain monnii ovdâmeerhâ. Uáppee äddee, et mediasiskáldâsâin lii rähtee.

Uáppee äddee, et mediasiskáldâsâin láá jieškote-uvlágán kevttimulmeh, tego tiäđu jođetteijee tâi makkuutteijee ulme. Uáppee máttá adeliđ siskáldâsâin monnii ovdâmeerhâ.

Uáppee hárjuttâl addiđ já tulkkuđ kove já jienâpirrâs. Uáppee taha huámášuumijd aiccâmušâinis já vuáttámušâinis.

Uáppee máttá kuvviđ mediasiskáldâs tábáhtumijd já persovnijd tâi tain oovdânpuohtum aašijd jieijâs olgospyehtim vuovjijguin.

Šiev mättim iheluokkain 3–6

Uáppee vijđed vuáttámušâidis jieškote-uvlágán mediasiskáldâsâin. Uáppee tobdá mediasiskáldâssáid lohtâseijee vuáđutuáváduvâid.

Uáppee tiätá, et mii lii sosiallâš media, já äddee ton toimâmprinsiipijd.

Uáppee tárkkoo nube ulmuu laiđiittâsâst äigikyevdilis, ahepajan kyeskee media-almonijd já savâstâl jieijâs aiccâmušâin.

Uáppee máttá nomâttiđ maidnii mediasiskáldâsâid, moh ovdâsteh fiktio, fakta já uáivil, já kiävttá taam juávuttâllâm iššeen siskáldâsâi ibbeerdmist já tulkkuumist.

Uáppee tiätá, et mediasiskáldâsâin láá jieškote-uvlágán ulmeh, tego makkuutteijee, vaigutteijee, kávpálâš já tiäđu jođetteijee ulme. Uáppee máttá adeliđ tain motomijd ovdâmeerhâid.

Uáppee hárján kuuvij já jienâmaailm tarkkuumist. Uáppee máttá ovdâmerkkân tutkâđ kovekuulmijd já raijiimijd tâi smiettâđ muusik kevttimulme ton ohtâvuođâst, mast tot čáittoo.

Uáppee hárján mediasiskáldâsâi ibbeerdmist já tulkkuumist. Uáppee máttá muštâliđ mediasiskáldâsâst oovdânpuohtum aašijn já uáinuin tâi kuvviđ juonâ já persovnij jieškote-uvlágán roolâid.

Uáppee suogârdâl, et mii lii mediasiskáldâs čuosâttâhjuávkku já mii lii siskáldâs ulme.

Media uulmij ruottâsijd tutkâmin

Jieškote-uv mediasiskáldâsâin láá jieškote-uvlágán viestâdmân lohtâseijee ulmeh: uási viggá faallâđ feeriimijd já makkuuttiđ, uási vist joođeet tiäđu tâi ravvuid. Motomeh mediasiskáldâsah fäälih uáivil já viggeh hokâttâllâđ tâi vaiguttiđ almosviehân. Mediasiskáldâs ulme addim vaaigut toos, et maht siskáldâs lohhoo já tulkkojuvvoo já maht tot kiävttoo. Fiktivlii elleekove ij pyevti anneeđ vuosâsaajeest tiätukälden, ige čiähumáinusijd siskeldeijee tube-video ulmen lah tuše makkuuttiđ. Uáppeeh hárjutteleh tubdâđ jieškote-uvlágán uulmijd, moh mediasiskáldâsâin láá.

- Savâstâllâđ já čäälliđ pajas, et magarijd mediasiskáldâsâid uáppeeh láá kiävttám kieskâd. Šlajâttâllâđ ovdâmeerhâid juávhui mield makkuutteijee, tiäđu jođetteijee, stivrejeijee já vaiguttiđ viggee siskáldâssáid. Tievâsmittiđ ovdâmeerhâid nuuvt, et tain šadda nuuvt tievâslâš oovdânpyehtim ko máhđulâš mediasiskáldâsâin, main láá sierânâs ulmeh já mittomereh. Nabai moh siskáldâsâin ovdâsteh fakta, moh fiktio tâi uáivil?
- Tutkâđ audiovisuallijd siskáldâsâid, main láá jieškote-uvlágán kevttimulmeh, ovdâmerkkân Elleekovepálgá máinuselleekove (**elokuvapolku.kavi.fi**) já uđđâsijd. Vyeliškovlâahasiih kulâtteh ennuv jieškote-uvlágán videoid. Mast puáhtá kiäčudiđ jieškote-uv videoi ulme já mittomere?
- Rähtiđ jieijâd uánihis videoid, main lii čielgâ viestâ já ulme. Tarkkuđ videoid oovtâst.

Media tiätukälden

Šiev mättim iheluokkain 1–2

Uáppee máttá kevttiđ media tyejipiergâsin ko totká pirrâs já aašijd.

Uáppee máttá nube ulmuu laiđiittâsâst uuccâđ tiäđu mainnii digitallijn mediasiskáldâsâin kevttimáin uuccâmmaašin já uuccâmsaanijd.

Uáppee äddee tiätun vuáđuduvvee já kuvâttâllum mediasiskáldâsâi ereslágán luándu tiätukälden. Uáppee äddee, et puoh mediast kavnum tiätu ij lah tohálâš tâi lyetittettee.

Uáppee uápásmuvá tiäđu ovdâskulij jođetteijee mediasiskáldâssáid, tego uđđâsáid.

Šiev mättim iheluokkain 3–6

Uáppee máttá uuccâđ tiäđu jieškote-uvlágán digitallijn mediasiskáldâsâin, tego viermisijđoh, digitalliih loostah tâi radio- já tv-uđđâseh. Uáppee máttá kevttiđ uuccâmsaanijd tiäđu hahâmist.

Uáppee máttá kevttiđ media tyejipiergâsin uđđâ aašij máttááttâlmist.

Uáppee hárjuttâl luuhâđ já tulkkuđ kovvejeijeid, tavlustuvâid já diagramijd já kiävttá iššeen táiđuidis ko totká mediasiskáldâsâid, tego uđđâsijd.

Uáppee árvuštâl nube ulmuu laiđiittâsâst jieškote-uvlágán mediasiskáldâsâi tohálâšvuođâ já lyetittetteevuođâ tiätukälden. Uáppee viärdádâl nube ulmuu laiđiittâsâst jieškote-uv käldei tiäđuid.

Uáppee hárjuttâl käldeekriittisâšvuođâ. Uáppee täärhist nube ulmuu laiđiittâsâst monnii tekstâ- tâi kovekäldee já kiddee huámášume tahhei já almostittemohtâvuotân. Uáppee máttá adeliđ monnii vuáđustâllâm mediasiskáldâs lyetittetteevuođâ peeleest tâi ton vuástá.

Uáppee tiätá iäru journalistlii já sosiallii media siskáldâsâi pyevtittem vuovijn já äddee toi iäru tiätukälden.

Uáppee uápásmuvá journalistlijd siskáldâssáid, tego lostâtevsttáid já tv-uđđâsáid.

Uáppee tiätá kieles tâi puástu kuávlun jođetteijee tiätun lohtâseijee almonijd mediast, tego dis- já misinformaatio, deepfake já kielesuđđâsijd.

Tiäđu käldei kulen

Media peht sirdâšuvá nuuvt lyetittettee ko epilyetittettee tiätu-uv. Motomin tiätu lii ruossârijdolâš já aššijd sättih leđe maaŋgâlágán uáinimčievah tâi tiätu sáttá leđe puárásmum. Motomin tiätu siähhán uáiviláid tâi máinusáid. Journalistlijn siskáldâsâin-uv sáttá motomin tiettuđ puástu tiätu, mon kalga tivvoođ. Mediasiskáldâsâid tiätukálden lii pyeri máttáátâllâđ jurdâččiđ tiervâs kriittisâšvuođáin. Uáppeeh oovtâst máttáátteijein hárjutteleh mediasiskáldâsâi lyetittetteevuođâ árvuštâllâm viärdádâlmáin kavnum tiäđu já käldeid. Siämmást sij hárjutteleh tubdâđ jieškote-uv tekstâšlaajâid já tutkâđ toi hiäivulâšvuođâ tiätukálden.

- Uuccâđ tiäđu jieijâd valjim fáádást jieškote-uv käldein, teevstâin, videoin já kuuvijn.
- Moonnâđ viärádâlmáin čoođâ kavnum tiäđu. Magarijd nubijdis sulâstittee tiäđuid já magarijd iäruid tij huámášijd? Kávnojii-uv siämmáá ääšist maaŋgâlágán tâi ruossârijdolâš tiätu? Moi oosij peeleest jieškote-uv käldein kavnum tiätu spiehâstij? Mon keežild tot lii sáttám tábáhtuđ?
- Mii tiätukäldein oroi lemin puoh oskottetteemus? Moos tii kavnâm tiätu vuáđuduvá já kii lii tiäđu tyehin? Savâstâllâđ, et mii taha tiäđust lyetittettee tâi epilyetittettee.
- Suogârdâllâđ, et mon tiätukäldee jieškote-uv tilálâšvuođâin kannat kevttiđ. Láá-uv ovdâmerkkân tilálâšvuođah, kuás savâstâllâmpalstai vuáttámušŝáid vuáđudum tiäđu puávtáččij kevttiđ? Kuás ličij pyereeb turvâstiđ tutkum tiätun?

Uápásmuu meid uásivijđoduvâi *Media vaiguttâsâi iberdem* já *Mun media kevtten* mättim kuvviimáid: uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/media-tulkkum-ja-arvustallam.

2

Media pyevtittem

Vyeliškovlâahasâš páárnáš kiävttá ääigi media piällást iänääžin kuulâtmáin media. Párnääh čuávuh vaigutteijei, tubetteijeid já speelâi striimajeijeid. Jielâheh mediast movtijditteh meid pargeldiđ jieš kreativlávt. Medialuuhâmtääiđu máttäättâs fáálá piergâsijd media pyevtittem tääiđui várás. Vyeliškoovlâst uáppeeh hárjutteleh jieijâs kreativlii mediaolgospyehtim já mainâstem, tiäđu jođettem media vuovijguin já media kevttim jieijâs jurdui olgospyehtimân já vaaigutmân. Uáppeeh máttäätteleh fiettiđ, et maht jieijâs media pyevtittem lii suu jieijâs mediakoskâvuođâ uási.

Media pyevtittem tääiđuid puáhtá tuárjuđ pyeremustáá tohâmáin máhđulâžžân uáppei jieijâs ideai já jurdui olášuttem, ruokâsmitmáin párnáid tutkâđ tiätuäŋgirávt já pargeeldmáin sierâdemhámásávt. Vala valmâš puáhtusijd teháluboh láá movtijdittee keččâlâdmeh, moh fäälih oppâm já fiettim ilo määđhi ääigi. Oovtâst porgâmáin uáppeeh hárjáneh maaŋgâlágán táiđoid, tego tobdo- já vuáruvaiguttemtáiđoid, já siämmást meid uásálâšvuotâ já siärváduvlâšvuođâ tobdoh nanosmuveh.

Vyeliškoovlâst uáppeeh uáppih addiđ media pyevtittem ain čieŋâlubbooht prosesin, mii čoggâšuvá muddoin: vuávám, keččâlem, hárjuttâllâm, pargo olášuttem já valmâš pargo tarkkum. Ubâlâšvuođâ aiccâm já olášuttem máttäätteh toohâđ valjiimijd já árvuštâllâđ miärádâsâid, já čuolmâčuávdimtääiđuh puáráneh.

Media rähtim hárjuttâllâm ij vaađâ eromâš piergâsijd tâi mättim. Media pyevtittem luhostuvá tagarij resursijguin, moh škoovlâst láá kiävtust. Uáppeeh hárjutteleh piergâsij kevttim oovtâst, já máttäätteijee-uv puáhtá leđe uáppee roolâst.

Media pyevtittem -válduvijđoduv vuálá kuleh uásivijđoduvah *Kreativlâš olgospyehtim, Vaiguttem, Tiäđu jođettem* já *Mun media pyevtitteijen*.

Kreativlâš olgospyehtim

Šiev mättim iheluokkain 1–2

Uáppee ráhtá nube ulmuu laiđiittâsâst monnii oovtâkiärdánii kreativlii mediasiskáldâs, tego digimainâs tâi video.

Uáppee máttá nube ulmuu laiđiittâsâst kevttiđ onnum mediapiergâsijd, heiviittâsâid já ohjelmijd mediasiskáldâsâi pyevtitmist.

Uáppee kiävttá nube ulmuu laiđiittâsâst teevstâ, kove, lihâdeijee kove tâi jienâ jieijâs pyevtittempargoost já kiävttá taid iššeen olgospyehtim já mainâstem anokálvun.

Uáppee vuávää já olášut mediasiskáldâs oovtâst iärásijguin. Uáppee árvuštâl pyevtittem savâstâlmáin oovtâst ton hiäđulijn já hastâleijee muddoin sehe oppum aašijn.

Uáppee hárjuttâl adeliđ ávhálii macâttâs iärásij pargoin já väldiđ macâttâs vuástá.

Šiev mättim iheluokkain 3–6

Uáppee pyevtit nube ulmuu laiđiittâsâst monnii kreativlii mediasiskáldâs, tego animaatio tâi uánihisfiilmâ.

Uáppee kiävttá mediasiskáldâsâi rähtimist iššeen sánálii, visuallii já auditivlii olgospyehtim já mainâstem vuovijd, tego juonârähtus, kovekuulmijd já jienâmaailm.

Uáppee máttá kevttiđ jieškote-uvlágán mediapiergâsijd já onnum heiviittâsâid já ohjelmijd, tego tuáijim- já editistemohjelm, mediasiskáldâsâi rähtimist já hammiimist.

Uáppee ovtâstit teevstâ, kove, lihâdeijee kove já jienâ ko lii jieš pyevtitmin media.

Uáppee äddee mediasiskáldâsâi pyevtittem sierânâs muddoid já máttá muštâliđ tain sánálávt. Uáppee ráhtá mediasiskáldâs oovtâst iärásijguin já árvuštâl ávhálii vyevi miäldásávt pyevtittem muddoid já loppâpuáttus.

Dubbammiäštáreh

Media jienâmaailm lii uási párnái elimân kullee mediakulttuurist. Jienah pirâstitteh párnáá maaŋgâ häämist: muusik já ohjelmij, videoi, elleekuuvij já speelâi jienâmaailm. Jienâin lii tehálâš merhâšume audiovisuallii maainâstmist kove toorjân, já toh vaigutteh mediafeeriimân ovdâmerkkân naanoodmáin tubdâmušâid. Huámášume kiddim jienâmaailmân čiäŋud mediafeerim já fáálá tyejipiergâs tulkkum várás. Uáppeeh totkeh jienâid já toi pargoid audiovisuallii maainâstmist rähtimáin jiejah jienâefektijd.

- Rähtiđ jiejah video tâi valjiđ valmâš koválii material, moos rähtivetteđ jienâefektijd. Video puáhtá kietâčäälliđ já čaittâliđ tâi tipteđ kamera kuvviđ mottoom ääigi sajestis taggaar saajeest, kost lii lihâdem. Jis videost uáinojeh ulmuuh, te love kuvviimân kalga ain koijâdiđ. Jienâmaailm puáhtá rähtiđ meid ráiđukován.
- Keččâđ oovtâst jieš rahtum já kovvejum videoid tâi ovdâmerkkân uánihâšelleekove Elleekovepálgást jienâittáá. Savâstâllâđ tábáhtusâin. Tábáhtuvá-uv miinii hitruid, jiereskitteid tâi sorolijd? Maht elleekove tâi video nohá? Elleekovepálgá elleekuuvijd tun kaavnah čujottâsâst **elokuvapolku.kavi.fi**.
- Rähtiđ oovtâst nuubij rähtim videon tâi keččum elleekován jienâmaailm kevttimáin iššeen čuojânâsâid, tiiŋgâid já jieijâs roopâ. Maht jienâiguin puáhtá šoddâdiđ huumor tâi jiereskittee tubdâmušâid? Jis väljejum kliipist lii dialog, te keksiđ, et maid persovneh eteh. Keččâđ videoid oovtâst já smiettâđ, et maht maajeeld rahtum jienâmaailm muutij mainâs.

Tiäđu joođettem

Šiev mättim iheluokkain 1–2

Uáppee ráhtá nube ulmuu laiđiittâsâst oovtâkiärdánis mediasiskáldâs mii fáálá tiäđu, tego uđâskove tâi koveteevstâ.

Uáppee ibbeerd tuođâmiäldásij já kuvâttâllum mediasiskáldâsâi sierâlágán pyevtittemtäävi jieijâs pargeldem peht ovdâmerkkân keččâlmáin ruánáá kággá tekniik.

Uáppee oovdânpuáhtá já fáálá nube ulmuu laiđiittâsâst tiäđu mediaoovdânpyehtim peht ovdâmerkkân tagaráin digitallijn vuáđoin, mii luokkaast lii kiävtust.

Šiev mättim iheluokkain 3–6

Uáppee totká jieijâs pargeldem peht, et maht journalistliih siskáldâsah pyevtittuvvojeh. Uáppee ráhtá nube ulmuu laiđiittâsâst monnii tiäđu joođetteijee journalistlii mediasiskáldâs, tego uđđâs tâi valastâllâmvaldâldem.

Uáppee oovdânpuáhtá já joođeet ovdâskulij jieijâs čokkim tiäđu media vievâst. Uáppee väljee nube ulmuu laiđiittâsâst hiäivulii mediaoovdânpyehtim häämi.

Muu hommá!

Mediain jođettuvvoo tiätu maaŋgâlágán vuáđuin já maaŋgâlágán häämist. Uáppeeh hárjutteleh tiäđu jođettem sijjân uápis fáádáin. Siämmást sij hárjutteleh jieškote-uvlágán amnâstuvâi kevttim tiäđu oovdânpyehtimist já máttáátteleh nuávdittiđ tahheevuoigâdvuođâid.

- Muštâliđ jieijâd puđâldâsâin já kiäsutteme čuosâttuvâin kevttimáin iššeen mediaoovdânpyehtim, ovdâmerkkân digimainâs. Jieijâd vuáttámušâi lasseen uuccâđ já oovdânpyehtiđ fáádást meid almolub tiäđu.
- Digimainâsân taarbâš kuuvijd já jienâid. Čielgiđ, et kost kuuvijd puáhtá uuccâđ. Mast tiätá, et uážžu-uv čuovâkove luođiđ Internetist? Nabai mon muusik lii lope kevttiđ tuáváást? Savâstâllâđ tahheevuoigâdvuođâin já toi merhâšuumeest. Uápásmuđ tahheevuoigâdvuotârijjâ materialân, mon lii loválâš kevttiđ jieijâs pargoin. Jieijâs kiäsutteme čuosâttuvâst já puđâldâsâst muštâlmân heivejeh pyereest meid jieš valdum koveh. Jis kuuvijn láá ulmuuh, te kalga mušteđ pivdeđ love.
- Čokkiđ jieijâd fáádán lohtâseijee kuuvijd oovdânpyehtim háámán editistemohjelmist. Uáppee sárnu jieijâs fáádást koveoovdânpyehtim oolâ já sárnum vyerkkejuvvoo oovdânpyehtim uássin. Oovdânpyehtim loppâtevsttáid lasettuvvojeh tyeje tiäđuh: tahhee nommâ já peivimeeri já čuovâkuuvij já lasetiäđui käldeeh.
- Jieijâs hommáást puáhtá muštâliđ meid kove tâi video vievâst tâi ärbivuáválijn diaoovdânpyehtimáin.

Digimaainâs lii digitallávt rahtum maainâs, mast láá koveh, teevstah já jienâ. Tai ovtâstâllâm tábáhtuvá editistemohjelmist. Digimaainâs lii tijpâlávt uánihâš, muádi miinut kukkosâš oovdânpyehtim. Digimaainâs heivee maaŋgâlágán jieijâs elimân kullee já almolij fáádái oovdânpyehtimân. Tahheevuoigâdvuođâin kávnoo tiätu ovdâmerkkân čujottâsâst tekijanoikeus.fi.

Uápásmuu meid uásivijđoduv *Vaiguttem* já *Mun media pyevtitteijen* mättim kuvviimáid: uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/media-pyevtittem.

3

Toimâm mediapirrâsijn

Movtijdum já tiätuäŋgiris vuossâmuuluokkalâš totká já uápásmuvá mediapirrâsáid já hárjuttâl piergâsij kevttim já tain huolâ anneem. Ko páárnáš šadda, te mediast lii ain ovddist tehálub sosiallâš merhâšume: párnááh viettih ääigi media piällást skipárijguin ovdâmerkkân digitallijd speelâid spellâmáin. Kuálmádluokkalâš mákkoo maaŋgâlágán mediasiskáldâsâi piällást já máttááttâl uuccâđ mediast meid tiädu.

Kuuđâdluokkalâš juárbu jieijâs mediakevttim já ovdánem uáinust pärnivuođâ já nuorâvuođâ koskâmuddoost. Ahepajan sáttá lohtâsiđ korrâ haalu leđe ”stuárráb” ko avvees peeleest lii, mii sáttá tiettuđ párnáá media kevttimist. Meid viärdásiih sättih tovâttiđ vuárdámušâid mediatávástuumijd. Media kulâttem ooleest ton pyevtittem já almostittem jieš sáttá kiäsuttiđ, já párnááh väldih maali jieijâs mediaidolijn.

Puoh vyeliškovlâlijd ovtâstit tárbu finniđ ahetásásii stivrim, vâi sij táiđáččii mietimielâlii, torvolii já pyereestvaijeem tuárjoo mediakevttim kuávlun. Párnááh iä šoodâ ovdâsvástádâslâžžân mediakevtten vahâgist.

Uásáduv ovdâmeerhâi miäldásávt párnááh hárjutteleh toimâđ torvolávt já ovdâsvástádâslávt mediapiergâsijguin já mediapirrâsijn. Ton lasseen párnááh oovtâst rävisulmuin tárkkojeh tom, et magareh vaiguttâsah mediakevttimist pyehtih leđe jieijâs já iärásij pyereestvajemân. Vuáruvaiguttem viärdásijguin lii kuávdáš uási párnái toimâmist media piällást. Sij máttáátteleh já kiärduh, et maggaar lii nuubijd kunnijâttee já huámášumán väldee viestâdem mediapirrâsijn.

Ovdâmeerhah láá rahtum nuuvt, et toh tuárjuh teemai kieđâvuššâm jieškote-uv oppâamnâsijn. Suogârdâllâm já savâstâllâm ooleest ovdâmeerhah kevttih iššeen toimâlâšvuođâ. Ovdâmeerhah ruokâsmitteh kevttiđ maaŋgâlágán olgospyehtimtááiđuid, tego ropâlii já koválii olgospyehtim já draama.

Toimâm mediapirrâsijn -válduvijđodâh čoggâšuvá uásivijđoduvâin *Torvolâšvuotâ, Ovdâsvástádâslâšvuotâ, Pyereestvaijeem já Šiev vuáruvaiguttem*.

Torvolâšvuotâ

Šiev mättim iheluokkain 1–2

Uáppee tiätá, et mondiet lii tehálâš suojiđ jieijâs priivaatvuođâ já tiäđuid. Uáppee máttá muštâliđ, maid aašijd puáhtá já maid ij lah pyeri jyehiđ viermist. Uáppee šadda tiäđulâžžân tiäđuikuálâástmist já tast, et internetist puáhtá kuáhtâđ meid epiášálijd tâi lavâttes ohtâvuođâväldimijd.

Uáppee tiätá, maht toimâđ, jis finnee viermist äšittes viestâid tâi ohtâvuođâväldimijd vieres ulmuin. Uáppee máttá pivdeđ torvolii rävisulmust iše.

Uáppee tuubdâst koveohjelmij aheraajijd já tiätá, et meid heiviittâsâin já palvâlusâin, tego sosiallii media palvâlusâin, láá aherääjih. Uáppee äddee aheraajij ulme já kunnijât taid mediasiskáldâsâid kevtidijnis.

Šiev mättim iheluokkain 3–6

Uáppee tiätá torvolâšvuođâ äštee tilálâšvuođâin já tahhein mediapirrâsist, tego netti-identitetij epilyetittetteevuotâ, vajesaavah já seksuallâš hokâttâllâm. Uáppee tiätá, et moi vuovijguin jieijâs torvolâšvuođâ puáhtá ovdediđ.

Uáppee tovdá tehálijd priivaatvuođâsyeje prinsiipijd. Uáppee tiätá, et magareh vyevih jieijâs tiäđui já priivaatvuođâ suoijim várás mediapirrâsijn láá.

Uáppee tiätá, main táhuin puáhtá pivdeđ iše škoovlâst tâi škoovlâ ulgguubeln, jis kuáhtáá mediapirrâsist jieijâs torvolâšvuođâ äštee almonijd.

Uáppee máttá nomâttiđ koveohjelmij aheraajijd já taid kovvejeijee siskáldâssymbolijd. Uáppee lii tiäđulâš heiviittâsâi já palvâlusâi aheraajijn. Uáppee tiätá suujâ, mondiet aherääjih meriduvvojeh já kunnijât aheraajijd.

Uáppee äddee skippáárkoskâvuođâi šoddâdâm vuárdámušâid já ruossârijdoid aheraajij nuávditmist já váldá tom huámášumán jieijâs tooimâin.

Torvolâš viestâdem

Ko mediakevttimist šadda maaŋgâpiälásub já jieškote-uv mediapirrâseh šaddeh argâpiäiválubbon, te uáppeid lii pyeri šoddâđ tiäđulâžžân tast, et digitallijn pirrâsijn sáttá kuáhtâđ epiášálii já lavâttes ohtâvuođâväldimijd já tiäđui kuálástâllâm. Lii tehálâš hárjuttâllâđ priivaatvuođâ já jieijâs tiäđui suoijim.

- Kieđâvuššâđ torvolii viestâdem mediast. Hammiđ nabdosijd, moh lohtâseh torvolii mediakevttimân, ovdâmerkkân:
  - » Jieijâs nommâ já čujottâs lává persovnliih tiäđuh.
  - » Tubdâmettumis numerist soittum puhelinsaahân kalga västidiđ.
  - » Syelisääni puáhtá muštâliđ pyeremus skipárân.
  - » Buoh rävisulmuuh neetist láá lyetittetteeh.

  Lase nabdosijd tun kaavnah čujottâsâst **www.mll.fi/tehtavat/outoja-yhteydenottoja**.
- Moonnâđ nabdosijd oovtâst čoođâ toimâlávt. Myensterin puáhtá kevttiđ ovdâmerkkân eennâm-meerâ-skiijpâ-sierâ jurduu, kuás uáppeeh ferttejeh sirduđ meridum sajan tađe mield, et láá-uv sii nabdosáin siämmáá vâi eres uáivilist tâi kostnii toi kooskâst.
- Vildáás sierâ maŋa orostiđ kieđâvuššâđ jyehi nabdos já savâstâllâđ vástádâsâin. Rävisulmuu adelem uápistem já macâttâs lii eromâš tehálâš tast, et ovdâmeerhâ olášuttem luhostuvá.

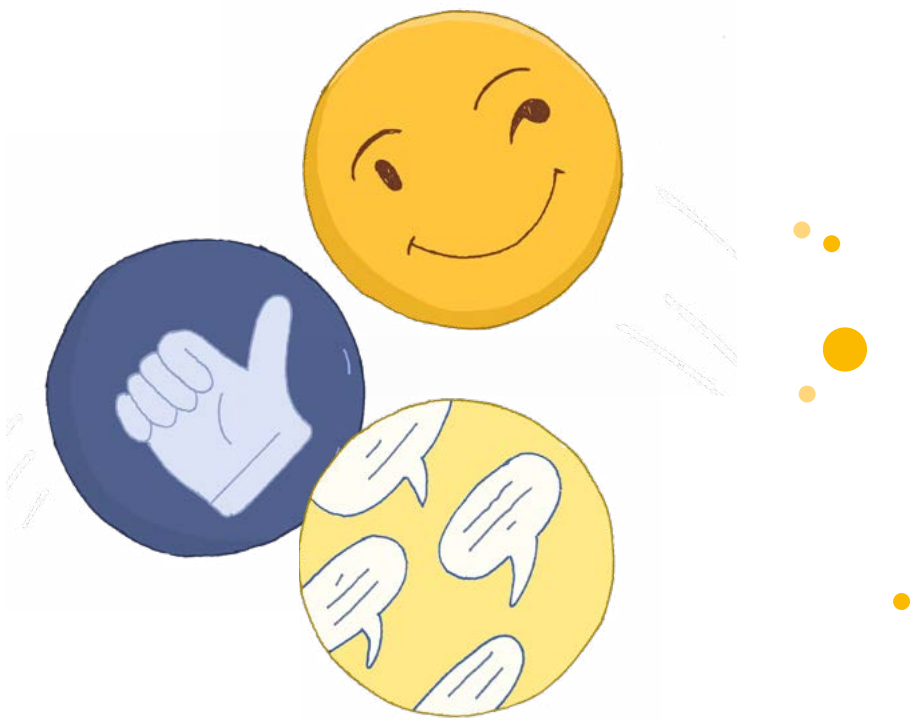

Šiev vuáruvaiguttem

Šiev mättim iheluokkain 1–2

Uáppee máttá tubdâstiđ tobdoidis já heiviittâllâđ taid mediapirrâsijn ittáám viestâdemtilálâšvuođâin.

Uáppee äddee viestâdem vyestivuárulâšvuođâ mediapirrâsijn: jieijâs viestâdmist lii vaiguttâs nube viestâdmân, tobdoid já toimáid.

Uáppee tiätá, maggaar lii viermist tábáhtuvvee kivsedem, tego juávhui ulgguubel toppâm, kuuvij já tiäđui levâttem lovettáá tâi kieles šladârij mainâstem iärásijn. Uáppee tiätá, et viermist ij uážu kivsediđ já maht kalga toimâđ talle ko kuáhtáá kivsedem.

Uáppee máttá kevttiđ mediapiergâsijd viestâdmân.

Uáppee äddee, et jieškote-uvlágán tilálâšvuođáid já pirrâsáid, tego škoovlân já rijjâááigán, láá jieškote-uvlágán viestâdemtäävih já et viestâdemtaavijn puáhtá sooppâđ oovtâst.

Šiev mättim iheluokkain 3–6

Uáppee olgospuáhtá jieijâs ávhálii vyevi miäldásávt já tilálâšvuotân heivejeijee vuovvijn jieškote-uvlágán mediapirrâsijn.

Uáppee äddee jieijâs ovdâsvástádâs kivsedem estimist mediapirrâsijn já tuáimá ton miäldásávt.

Uáppee máttá árvuštâllâđ jieijâs vuáruvaiguttem- já viestâdemtááiđuid mediapirrâsijn já kiävttá iššeen vuástávaldum macâttâs.

Pyeri mielâ viestah

Maŋgâsist kote aalgât škoovlâ lii jieijâs puhelin, já sij kevttih tom meid skipárijguin viestâdmist. Viestâdem mediapirrâsist, tego eres-uv vuáruvaiguttem, váátá máttááttâllâm. Uáppeeh savâsteleh, maggaar lii šiev muáđui tábáhtuvvee vuáruvaiguttem, já máttáátteleh, maht siämmääh njuolgâdusah tuáimih mediapiergâsáin tábáhtuvvee viestâdmist.

- Savâstâllâđ tast, et magarijd viestâid lii suotâs finniđ. Nabai magarijn viestâin sáttá šoddâđ nievris mielâ? Magarijd viestâid ij lah sopâvâš vuolgâttiđ? Maht puáhtá toimâđ tienuuvt, et viestâdemtilálâšvuođâin kiässán ij oro ulgguubiälásâžžân? Savâstâllâđ tast, et kuás viestâ sáttá hettiđ sehe ton čällee já meid vuástáväldee. Maid puáhtá porgâđ, jis finnee unohis viestâ? Nabai maht kannat toimâđ, jis lii jieš vuolgâttâm juurdâšmettum viestâ? Mii iäruid muáđui já media peht tábáhtuvvee viestâdemtilálâšvuođâst lii?
- Savâstâllâđ jieškote-uvlágán tilálâšvuođâin, magareh sättih šoddâđ ko viestâd skipárijguin. Rähtiđ ovdâmerkkâtilálâšvuođâi vuáđuld nabdosijd. Išše en puáhtá kevttiđ kuuvijd. Ovdâmeerhah pyehtih lohtâsiđ viestâi vuolgâtmân já tooid västidmân tâi toi kommentistmân já jieškote-uv siskáldâsâi tego teevstâi, kuuvij tâi videoi jyehimân. Tehálâš lii, et ovdâmeerhâin láá sehe šiev já hyenes toimâmmyenstereh.
- Moonnâđ nabdosijd čoođâ. Čäittiđ jieijâd uáivil nabdosáid luptiimáin jo-uv ruopsis koortâ, jis toimâm oro lemin puástud tâi ruánáá koortâ, jis toimâm oro lemin pyeri já olmânáál. Puohah savâsteleh, maht ruopsis koortâ puávtáččij mutteđ ruánáán.
- Rähtiđ luokan viestâdemnjuolgâdusâid. Puáhtá sooppâđ ovdâmerkkân, et maht kalga viestâdiđ ustevlávt, maht puáhtá čuávdiđ puástuibárdâsâid, maht tobdoid puáhtá čäittiđ viestâin, sehe mon ääigi viestâid puáhtá vuolgâttiđ. Njuolgâdusâin puáhtá rähtiđ poster, video, tâi veikkâba paddiđ jieijâs rap-pitá.

Uápásmuu meid uásivijđoduvâi *Ovdâsvástádâslâšvuotâ* já *Pyereestvaijeem* mättim kuvviimáid: uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/toimam-mediapirrasijn.

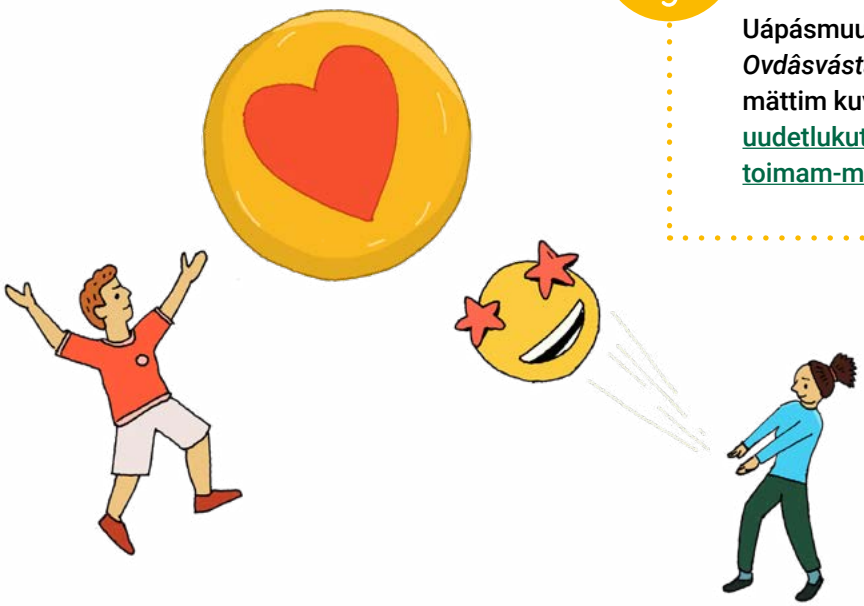

Iheluokah 7–9

1

Media tulkkum já árvuštâllâm

Jieškote-uvlágán mediasiskáldâsah láá tehálâš uási iänääš paješkovlâlij elimist. Median lohtâseijee puđâldem, tego spellâm tâi kuvvim, media sosiallâš kevttim já nuubij pyevtittem siskáldâsâi kulâttem lii argâpiäiválâš. Media fáálá feeriimijd já estetlijd vuáttámušâid. Makkuuvâš siskáldâsâi kulâttem ooleest maaŋgâs lii movtijdum maailm tábáhtusâin já kávná tiäđu media peht. Sosiallâš media puáhtá nuorâ olleemnáál uđđâlágán mediateevstâid. Mediasiskáldâsâi piällást nuorâ taarbâš tyejipiergâsijd toi tulkkum já árvuštâllâm toorjân.

Jieškote-uvlágán mediateevstâi já toi uulmij tubdâm, tiäđu lyetittetteevuođâ árvuštâllâm já media maaŋgâlágán vaiguttâsâi addim ovtâskâs ulmui elimist sehe ohtsâškoddeest kuleh media kriittisii tarkkum táiđoid. Tulkkum tääiđuh čieŋâlmeh tutkâmáin kreativlijd já estetlijd siskáldâsâid, tego elleekove tâi speelâid. Mediatääiđuh láá čoovdâ toos, et nuorâ šadda mietimielâlávt kaskoo kulttuur já ohtsâškode, mon pirâstitteh mediah.

Media tulkkum já árvuštâllâm -välduvijđoduv vuálá kuleh uásisyergih *Mediasiskáldâsâi tulkkum, Media vaiguttâsâi addi, Media tiätukälden* já *Mun media kevtten*.

Uápásmuu meid uđđâ media-almonij kieđâvuššâm toorjân rahtum tiätu- já pargomaterialrääiđun, Pálgáh uđđâ media-almonáid: mediataitokoulu.fi/ilmiot.

Media vaiguttâsâi iberdem

Šiev mättim iheluokkain 7–9

Uáppee máttá suogârdâllâđ jieškote-uvlágán mediasiskáldâsâi já äigikyevdilis mediakulttuur almonij vaiguttâsâid ovtâskâs ulmui já juávhui juurdâšmân já toimâmân. Uáppee máttá adeliđ monnii ovdâmeerhâ.

Uáppee äddee, et media vaaigut ohtsâškoddeest kulttuurân já árvoid falâmáin mielâkuuvijd, stereotypiaid já idealijd. Uáppee máttá adeliđ monnii ovdâmeerhâ.

Uáppee tiäđust sosiallii media luándu vaiguttem uállin já tiätá vuovijd, maht tot vaaigut.

Uáppee äddee jieškote-uv mediai ánsášemloogik já maht tot vaaigut siskáldâsân. Uáppee tuubdâst kávpálii já almolii mediatoimâsyergi já sosiallii media iäru taan uáinust.

Uáppee tiätá, maid uáivildeh sponsoristem já pyevtittâsstelliistâllâm mediasiskáldâsâin, já tuubdâst kávpálii oovtâstpargo mainâšuumijd viermisiskáldâsâin.

Uáppee aaicâd já árvuštâl mediai toimâm ohtsâškoddeest čuávumáin äigikyevdilijd almonijd já toi kieđâvuššâm mediain. Uáppee puáhtá oovdân tooid lohtâseijee, vuáđustâllum aiccâmušâid.

Uáppee tárkkoo nube ulmuu laiđiittâsâst mediasiskáldâsâid olmoošvuoigâdvuođâi, tego uáivil- já sahârijjâvuođâ, uáinust já árvuštâl ovdâmerhâïguin toi olášume. Uáppee árvuštâl media eetik väljejum ovdâmeerhâ peht.

Media já mielâkoveh

Media ráhtá, joođeet já paijeentuálá mielâkuuvijd maaŋgâlágán fáádáin já olmoošjuávhuin. Almolistmeh iä kuittâg čääiti oleskove tast, mon maaŋgâpiälásiih ääših láá. Uáppeeh hárjutteleh oovtâst rävisulmuin mediasiskáldâsâi tiäđulii já kriittisii luuhâmvyevi. Ton vievâst puáhtá luptiđ uáinusân tom, magarijd fáádáid media väljee já moi vuovijguin tot oovdânpuáhtá taid, já suogârdâllâđ vuovijd pyehtiđ oovdân nubelágán uáinimčievâid.

- Tutkâđ uđđâsijd, moi fáddán láá nuorah. Magareh fáádáh já uáinuh mainâsijn kieđâvuššojeh? Kiäh láá sahhiittâllum, já kulloo-uv nuorâi jienâ? Maht nuorah láá oovdânpuohtum kuuvijn? Magareh mielâkoveh nuorâin šaddeh, já västideh-uv toh tuođâlâšvuođâ?
- Rähtiđ analyysij vuáđuld mottoom stereotijppâsii persovnproofil nuorâin, kiäid media loptee uáinusân. Tágáreh pyehtih leđe ovdâmerkkân miänástuvvee, spiehâstâhohtâgâs tâi suhâpuolvâs ovdâsteijee. Magarin nuorâ oovdânpuáhtoo já maggaar suu puátteevuotâ oro lemin? Magareh nuorah iä oinuu uđđâsijn? Maht nuorâi jienâ kulluuččij maaŋgâhámásubbon? Savâstâllâđ tast, et mon nuoráid lohtâseijee fáádást kolgâččij tii mielâst čäällid uđđâsijd já ravkkâđ savâstâllâm.
- Tij pyehtivetteđ tutkâđ siämmáánáál meid monnii eres olmoošjuávhu tâi almoon. Maggaar kove media vuáváá ovdâmerkkân monnii áámmátjuávhust, aalmuglâšvuođâst tâi oskolduvâst? Smiettâđ, et mii oovtâpiälásijn mielâkuuvijn já jurduin sáttá čuávvuđ ovtâskâs ulmui, juávhui já ohtsâškode uáinust. Tarkkuđ meid sosiallii media viestâdem ärbivuávälii media paaldâst já smiettâđ uáivil- já sänirijjâvuođâ sehe eettisijd uáinimčievâid.
- Rähtiđ uđđâsân komment tâi uáivilân vástádâs, mii kovvee tii jieijâd uáinu já váldá pele ášálávt já vuáđustâlmáin.

Media tiätukälden

Šiev mättim iheluokkain 7–9

Uáppee máttá uuccâđ tiäđu jieškote-uv mediakäldein já tarkkuđ tiäđuhaahâmvuovijdis kriittisávt.

Uáppee äddee algoritmij toimâm tiäđu ucâmist já tiäđu jotemist mediast já máttá adeliđ toos lohtâseijee ovdâmeerhâid.

Uáppee árvuštâl jieškote-uvlágán mediasiskáldâsâid tiätukälden já suogârdâl vuáđustâlmáin toi kiälbulâšvuođâ já lyetittetteevuođâ.

Uáppee máttá árvuštâllâđ mediasiskáldâs faallâm tiäđu lyetittetteevuođâ täärhistmáin ovdâmerkkân tahhee já almostittemohtâvuođâ, kevttimáin jorgo koveuuccâm sehe viärdádâlmáin tiäđu eres käldeid já jieijâs vuáđutiäđoid.

Uáppee äddee, et fallum tiätu puáhtá leđe ruossârijdoost já et aššijd pyehtih leđe maaŋgâlágán uáinuh. Uáppee tiäđust kriittisii árvuštâllâm táárbu.

Uáppee máttá kuvviđ maidnii kieles tiätun lohtâseijee torvolâšvuotâuáinuid, tego puástu kuávlun läiđejeijee tiäđu vaiguttâsâid tiervâsvuotâlattiimân tâi uáinui.

Uáppee viijđed vuáttámušâidis tiäđu jođetteijee mediasiskáldâsâin já uápásmuvá ovdâmerkkân dokumentân, artikkelân tâi sosiallii media tiäđu jođetteijee siskáldâssáid.

Uáppee tobdá journalistlij siskáldâsâi toimâttemproosees vuáđuprinsiipijd já äddee sosiallii media siskáldâsâi ereslágán pyevtittemvuovijd. Uáppee äddee siskáldâsâi jieškote-uvlágán luándu tiätukälden já tárkkoo kriittisávt sosiallávt levâneijee tiäđu.

Lyetittettee vâi oskottettee tiätu?

Faktah já uáivileh sättih älkkeht siähánið viermist. Mediasiskáldâsah hämmejeh ulmui ibárdâsâid aašijn já stivrejeh tooimâid. Siskáldâsâi tulkkuumân já tooid reagistmân vaaigut siskáldâs jesânistem tuotâäššin tâi kiännii uáivilin. Paješkoovlâst uáppeeh hárjáneh tubdâð jieškote-uv tekstâšlaajâid, tarkkuð kriittisávt jieškote-uv mediain levâneijee tiäðu já árvuštâllâð siskáldâsâi lyetittetteevuođâ.

- Savâstâllâð tast, et mast tobdá lyetittettee tiäðu. Nabai mon keežild tiäðust šadda oskottettee? Mast tietivetteð, et kiäh tâi moh täähuid láá lyetittettee tiätukäldeeh.
- Tarkkuð uđđâs tâi siskáldâs, mon lii viermist juáhám pegâlmâs olmooš tâi vaigutteijee.
  - » Mondiet tij arvâlvetteð, et taat persovn lii juáhám siskáldâs? Moos tâi kiäid siskáldâs viggá vaiguttið?
  - » Mii algâalgâlii uđđâsist tâi eres siskáldâsâst paasij muštâlhánnáá tâi lii-uv jyehhee lasettâm toos maidnii? Maggaar uáinimčievâ jyehhee avžut väldiđ ääšán?
  - » Kii hiätá, jis tiätu tâi uáinu leevvân ovdâskulij? Nabai kiäm tot sáttá hettiđ?
  - » Tuálá-uv tiätu tiäivás, já moin naalijn tom puávtáččij kiäčudiđ? Rähtiđ tärhistemlisto, moin tiäðu já ton käldee lyetittetteevuođâ puáhtá tarkkuð.
- Viermist joteh meid puástu tâi kieles tiäðuh. Suogârdâllâð almoon čuávumušâid ovtâskâs ulmui já ohtsâškode uáinust. Tarkkuð ovdâmeerhâid misinformaatiost tâi disinformaatiost.

Misinformaatio uáivild vahâgist levâneijee puástu tiäðu.

Disinformaatio vist uáivild tátulávt levâttum punjâgum, kieles tâi puástu kuávlun läiđejeijee tiäðu.

Uápásmuu meid uásivijđoduvâi *Mediasiskáldâsâi tulkkum* já *Mun media kevtten* mättim kuvviimáid: uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/media-tulkkum-ja-arvustallam.

2

Media pyevtittem

Ko nuorâ šadda jiečânubbon, te jieijâs media pyevtitmist sáttá šoddâđ almolub ko táválávt. Nuorâ ocá meid pääihi já skipárij ulgguubeln eres ulmuid, kiäh tuhhiitteh já jyehih suu jurduid, árvoid já identitet.

Sosiallâš media lii nuorân tijpâlâš media pyevtittem piirâs. Nuorâ sáttá ovdâmerkkân väldiđ pele viermisavâstâlmáid, uásálistiđ sosiallii mediast jottee hástoid já keččâliđ jieškote-uvlágán olgospyehtimhaamijd ko ocá jieijâs identitet já olssis tijpâlii vyevi pyehtiđ jieijâs olgos. Räjittes máhđulâšvuođah väätih meid ovdâsvástádâslâšvuođâ.

Rävisulmuuh rigodeh uáppei mediaolgospyehtim movtijditmáin keččâliđ torvolávt maaŋgâlágán siskáldâspyevtittem vuovijd, moh nanodeh kreativlâšvuođâ, uáppei jieijâs olgospyehtim jienâ já jieijâs kiävruduvâi kavnâm media pyevtitmist. Uáppeeh uáppih kevttiđ media ain maaŋgâpiälásubbooht jieškote-uvlágán ulmijd tego ohtsâškodálii vaaigutmân já tiäđu joođeetmân.

Rävisulmuuh movtijditteh uáppeid pargeldiđ oovtâst. Mulsâšuvvee roolâi peht uáppeeh finnejeh maaŋgâpiälásijd vuáttámušâid mediapyevtittem jieškote-uv peelijn já muddoin já uáppih fiettiđ siskáldâs pyevtittem ubâlâšvuođâ.

Media pyevtittem -válduvijđodâh čoggâšuvá uásivijđoduvâin *Kreativlâš olgospyehtim, Vaiguttem, Tiäđu jođettem* já *Mun media pyevtitteijen*.

Vaiguttem

Šiev mättim iheluokkain 7–9

Uáppee vuáđustâl jieijâs uáivil já puáhtá tom oovdân ávhálii vyevi miäldásávt. Uáppee máttá väldiđ ávhálii vyevi miäldásávt pele iärásij oovdânpyehtim, meid ereslágán, uáiviláid. Uáppee hárjuttâl argumentistem.

Uáppee hárján rähtiđ jurduid oovdânpyehtee, pele väldee tâi vaigutteijee mediasiskáldâs, tego blogiteevstâ, tâi vuávää vyestimáinus tâi sosiallii media kampanja.

Uáppee máttá valjiđ vaiguttem várás jieškote-uvlágán olgospyehtim vuovijd já mediaoovdânpyehtim haamijd väldimáin huámášumán čuosâttâhjuávhu já almostittemvuáđu.

Uáppee reagist uáivilân rähtimáin vastuu tâi kommentistmáin pele väldee siskáldâs tâi viermiuđđâs.

Vaigutteijee someháástuh

Maaŋgah nuorah viettih ennuv ääigi sosiallii media piällást. Tot puáhtá leđe sijjân makkuuttâs tâi pyehtiđ sijjân feeriimijd, mut leđe meid vaiguttem areena. Sosiallii mediast puáhtá olgospyehtiđ jieijâs já uáivilijdis já juksâđ siämmáánáál já eresnáál jurdâččeijeid. Uáppeeh hárjutteleh oovtâst rävisulmuin sosiallii media peht tábáhtuvvee vaiguttem já finnejeh tyejipiergâsijd, maid kevttiđ vaiguttem iššeen. Someháástuh movtijditteh ovdediđ aašijd oovtâst. Savâstâllâđ tast, et magarijd háástuid, moh viggeh vaiguttiđ ulmuid, tietivetteđ. Maid toh láá háputtâllâm tâi finnim áigás? Magareh háástuh levâneh vijđáht? Magarijn aašijn tâi magarijn čuosâttâhjuávhuin somehástu lii eromâš šiev vaiguttemvyehi?

- Vuávâđ jieijâd someháástu. Tot puáhtá lohtâsiđ ovdâmerkkân uáppeekode tooimân tâi äigikyevdilis ohtsâškodálii áášán. Vuávâđ háástun váimusviestâ já argumentijd. Maht tij halijdiččijd et ulmui jurdâččem tâi toimâm muttuuččij?
- Ulmen lii, et hástu juksá nuuvt maŋgâs ko máhđulâš. Maid hashtagijd tij kiävtáččijd já mondiet? Veikkâ hástu ij almostittuu, te smiettâđ, et mii media vuáđuid sovâččij ton almostitmân já maht vuáđu vaaigut háástu háámán já siskáldâsân.
- Mušteđ ovdâsvástádâslâšvuođâ: maht tij olášutáččijd háástu torvolávt já iärásijd luávkkááhánnáá?

Mun media pyevtitteijen

Šiev mättim iheluokkain 7–9

Uáppee noomât vuáđustâlmáin olssis ávhálijd vuovijd pyevtittiđ já almostittiđ mediasiskáldâsâid já kavnâđ keččâlâdmáin uđđâ vuovijd.

Uáppee máttá kuvviđ jieijâs roolâ media pyevtitteijen já tuubdâst jieijâs kievrâvuođâid sehe aašijd, main haalijd leđe pyereeb.

Uáppee tuággád jieškote-uvlágán ohtâvuođâid, main puáhtá kevttiđ jieijâs mediasiskáldâs pyevtittemtááiđuid iššeen.

Uáppee áruvštâl, et magargijn pirrâsijn já vuáđuin jieijâs mediasiskáldâsâid puávtáččij almostittiđ. Uáppee tiäđust, et ulmuuh árvušteleh já kommentisteh almostitmijd maaŋgânáál, já máttá kuvviđ ulmemiäldásijd vuovijd reagistiđ.

Videotutorial

Mediatääiđuin lii merhâšume já toiguin puáhtá išediđ meid iärásijd. Videotutorialij pargon lii jyehiđ video häämist tiäđu já máátu, mii tahhest alnestis jo lii fáádást. Uáppeeh rähtih oovtâst rävisulmuin videotutorialijd já hárjutteleh adeliđ ruokâsmittee macâttâs nubbijd rähteid.

- Kuvviđ jieijâd videotutorialijd tâi "life hackijd" máttáättemnáál fáádán lohtâseijee teemain. Tij pyehtivetteđ rähtiđ videoid meid tiilámpargon nuorâb uáppeid tâi veikkâba peivikiäčun. Aicâlmistiđ fáádá nuuvt keevâtlii tääsist ko máhđulâš tienuuvt, et čäittivetteđ videost, et maht monnii ääši kalga porgâđ. Jis videost uáinojeh ulmuuh, te kalga väldiđ huámášumán, et kuvvimlope lii oornigist. Videoh iä meidgin uážu luávkkáđ kiämmán.
- Rähtiđ videon kietâčalluu. Smiettâđ, et maht čielgiivetteđ ääši ulmui, kote ij tuubdâ fáádá. Vuávâđ visuallij já auditivlij elementij kevttim: magarij vuovijguin tij lasseetvetteđ video finnimvuođâ, ko juurdâš ovdâmerkkân sierâlágán áiccuraijiittâsâiguin ellee ulmuid? Nuurrâđ macâttâs videoin nubijnâd já tiilájeijest.

Videotutorialeh já life hackih láá raavâvideoh, main láá koŋkretliih ravvuuh, maht monnii ääši kalga porgâđ. Tutorialeh pyehtih leđe vijđásuboh já anneeđ sistees maŋgâ mudo, já vist life hackih aicâlmisteh uccâ oonâid, moiguin aargâst šadda älkkeb.

Uápásmuu meid uásivijđoduvâi *Kreativlâš olgospyehtim* já *Tiäđu jođettem* mättim kuvviimáid:
uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/media-pyevtittem.

3

Toimâm mediapirrâsijn

Paješkovlâ lii nuorâ jiečânâssân šoddâm äigi, já paješkovlâahasiih tarbâšeh valmâšvuođâid meid ovddist jiečânub mediakevttim toorjân. Nuorâ mediapirrâseh vijđâneh sosiallii media piällás, já tast sáttá šoddâđ nuorân merhâšittee uási aargâst. Viärdásij kuáhtám ooleest sosiallâš media fáálá máhđulâšvuođâ jieijâs jurdui já tobdoi olgospyehtimân já spejâlistemase hámášuvvee identitet várás.

Jiečânub media kevttim uáivild meid stuárráb ovdâsvástádâs. Ovdâsvástádâs lohtâs viermist toimâmân, viestâdmân já siskáldâsâi kevttimân, mut meid jieijâs täsitiädulii media-aargâ hárjuttâlmân. Nuorâ kalga máttááttâllâđ toohâđ media piällást valjiimijd, moh tuárjuh jieijâs pyereestvaijeem já torvolâšvuođâ, sehe väldiđ huámášumán eres neeti kevtteid. Ovdâsvástádâslâšvuođâ uáinimčiehâ vijđeduvvoo mediapirrâsist toimâmist mediakevttim já mediapiergâsij eettisâšvuođâ já ekologisâšvuođâ tarkkuumân.

Uáppeeh hárjutteleh vuáruvaiguttemtááiđuid vâi viestâdemtile ličij mietimielâlub, já siämmást sij máttáátteleh tubdâđ háitulijd toimâmvuovijd já viestâdemalmonijd viermist. Jieijâs ovdâsvástádâsâi iberdem ooleest nuorân lii tehálâš tiettiđ, et suu torvon láá tááhuh, mooid puáhtá väldiđ ohtâvuođâ, jis viermist puátih oovdân vädis já äštee tilálâšvuođah.

Toimâm mediapirrâsist -válduvijđodâh čoggâšuvá uásivijđoduvâin *Torvolâšvuotâ, Ovdâsvástádâslâšvuotâ, Pyereestvaijeem* já *Šiev vuáruvaiguttem*.

Ovdâsvástádâsvuotâ

Šiev mättim iheluokkain 7–9

Uáppee máttá árvuštâllâđ jieijâs almostitmij vaiguttâsâid já čuávumušâid.

Uáppee tiätá, et meid mediapirrâsijn tábáhtuvvee laavâvuástásâš toimâm, tego plagijistem, seksuallâš hokâttâllâm, identitetsuáládem, kunnee luávkkám tâi vädis nettikivsedem, tevdih rikosij meerhâid já et tain láá ton miäldásiih čuávumušah.

Uáppee äddee jieijâs ovdâsvástádâs leđe piejâhánnáá vaarâ vuálásâžžân iärásij torvolâšvuođâ, vuoigâdvuođâid já pyereestvaijeem jieijâs viestâdmáin já toimâiguin mediapirrâsijn.

Uáppee tiäđust mediapiergâsij já mediakevttim čiđđâjyelgiluodâ hámášume sehe mediapiergâsij pyevtitmân lohtâseijee ovdâsvástâdâsvuotâ- já eettisâšvuotâuáinuid.

Uáppee tobdá sehe jieijâs já iärásij tahheevuoigâdvuođâid já máttá nuávdittiđ taid media kevtten já pyevtitteijen. Uáppee máttá merkkiđ käldeid olmânáál.

Uáppee lii tiäđulâš moinii palvâlusâi mávsulâšvuođâst já vuovijn čonnâšuttiđ kevtteid já váldá tom ovdâsvástádâslávt huámášumán mediapirrâsijn toimâdijnis.

Media eettisávt já ekologisávt

Mediapiergâseh já mediakevttim šoddâdeh čiđđâjyelgiluodâ. Piergâsij vaalmâštmân lohtâseh sehe eettisiih čuolmah já pirâsčuolmah. Ovdâsvástádâslâš mediakevttim uáivild meid, et taah uáinimčievah váldojeh huámášumán. Uáppeeh uáppih oovtâst vuovijd, moiguin puáhtá vaiguttiđ jieijâs mediakevttim čiđđâjyelgiluodân já toohâđ eettisijd já pirrâs suojâleijee valjiimijd.

- Uápásmuđ mediapiergâs já mediakevttim čiđđâjyelgiluodân lohtâseijee tiätun. Uuccâđ artikkelijd, moh kieđâvušeh mediapiergâsij čiđđâjyelgiluodâ já ruávis materialij kuáivumân já oosij vaalmâštmân lohtâseijee pargotiilijd já pirâskoččâmušâid.
- Rekinistiđ jieijâd mediakevttimist šaddee energiakulâttem tâi tutkâđ almolubbooht njuálgusuáittupalvâlusâi kevttimist šaddee kulâttem.
- Smiettâđ vuovijd, moiguin juáháš puáhtá vaiguttiđ media piällást šaddee čiđđâjyelgiluodân já toohâđ eettisijd já pirrâsân ustevlijd valjiimijd ovdâmerkkân piergâsij skappuumist já jieijâs mediakevttimist. Kuás uđđâ piergâs skappum lii äigikyevdil? Nabai maht jiermipiergâsij oosijd puáhtá kevttiđ uđđâsist? Maht eettisii já ekologisii piergâsmaali puáhtá iäruttiđ? Čokkiđ aiccâmušâid mediaoovdânpyehtim háámán.

Pyereestvaijeem

Šiev mättim iheluokkain 7–9

Uáppee tiäđust mediasiskáldâsâi já mediapirrâsijn toimâm psykologisijd, sosiallijd já aargâ haaldâšmân lohtâseijee vaiguttâsâid, tego vaiguttâsâid identitet ráhtášuumân, roppâkován, mielâ pyereestvajemân já sosiallijd koskâvuođáid, ääigikevttimân já uáđimân kevttum ááigán.

Uáppee tiätá, et jieijâs media kevttim kalga pyehtiđ haldâšiđ. Uáppee máttá toohâđ jieijâs pyereestvaijeem tuárjoo valjiimijd media kevtidijnis.

Vaigutteijee vaigutteijeeh

Media vaaigut maaŋgânáál. Media peht finnejum tiätu tâi juohhum uáivileh já vuáttámušah pyehtih vaiguttiđ jieijâs valjiimáid já miärádâssáid já stivriđ toimâm. Media puáhtá šoddâdiđ meid tušes vuárdámušâid tâi tedduid elimist ovdâmerkkân maid tävirijd skáppoo, maht viättá rijjâääigi tâi maht tipšo jieijâs olgohäämi já maht kárvudât. Medialuuhâmtááiđun kulá táiđu jurdâččiđ kriittisávt já nanodiđ jieijâs jiečânâs jurdâččem já valjiimijd sehe addiđ meid, et maht jieijâs viestâdem vaaigut nubbijd. Uáppeeh oovtâst rävisulmuiguin härjutteleh tubdâđ, maht mediasiskáldâsah pyehtih vaiguttiđ jieijâs juurdâšmân já lattiimân já tárkkojeh media vaiguttem vuovijd.

- Nomâttiđ vaigutteijeid, kiäh láá uáppáseh tii ahasijd. Smiettâđ, et mii sii almostitmijn lii mielâkiddiivâš. Moin naalijn čuávvooh ađđiisteleh vaigutteijeid media piällást tâi eres eellim suorgijn?
- Smiettâđ, et maht sosiallii media čuávvum vaaigut jieijâs jurduid, valjiimáid já kiäsuttume čuosâttuvváid aargâst. Maht tij pyehtivetteđ jiejah sosiallii media kevtten šoddâđ vaiguttiđ nubbijd kevtteid? Magarijd viestâdem vuovijd tij tubdâvetteđ vaigutteijeeviestâdmist tâi hokâttellee viärdásâšviestâdmist?
- Keččâliđ mieldieelliđ somevaigutteijee roolâ já rähtiđ vlogi. Magarijd aašijd tij halijdiččijd pyehtiđ oovdân? Maid mietimielâlijd aašijd tij halijdiččijd muštâliđ jieijâd čuávvoid?

Uápásmuu meid uásivijđoduvâi *Torvolâšvuotâ* já *Šiev vuáruvaiguttem* mättim kuvviimáid: uudetlukutaidot.fi/smn/medialuuhamtaidu/toimam-mediapirrasijn.

Uđđâ luuhâmtääiđuh toorjân digiääigi mättäättâsâst jâ šoddâdmist

Mondiet uđđâ luuhâmtääiđuh? Uásálâšvuotâ jâ aktivlâš tuáimeevuotâ digitallii mediakulttuurist jâ ohjelmistum pirrâsijn väätih maaŋgâlágán tääiđuid jâ mättim. Taah tääiđuh láá aalmugjeessântääiđuh, moh kuleh juáházân. Tutkâmušah jâ čielgiimeh škovlâmaailmist kuittâg čäittih, et uáppei digitallijn tääiđuin jâ maaŋgâpiälásii luuhâmtääiđust láá vänivuođah jâ stuorrâ mulsâšuddâm. Meid mättäättâskeevâtlâšvuođâin jâ mättäätteijei määtuin láá iäruh. Puohâin kolgâččii kuittâg leđe täsiárvusiih máhđulâšvuođah hárjuttâllâđ jâ oppâđ digitallii maailmist anolijd tääiđuid.

Väldikodálâš Uđđâ luuhâmtääiđuh -ovdedemohjelm (2020–2023) oovded párnái jâ nuorâi medialuuhâmtääiđu, ohjelmistemmättim sehe digitallii mättim jâ tiätu- jâ viestâdemteknologisii mättim arâšoddâdmist ovdâ- jâ vuáđumättäättâsân. Ovdedemohjelm ulmen lii oovtâviärdásâšvuođâ nanodem digitallij tääiđui mättätmist jâ oppâmist. Taam ohjelm lii ruttâdâm mättäättâs- jâ kulttuurministeriö, jâ tot lii uási vijđásub Vuoigâdvuotâ oppâđ -ovdedemohjelmist (2020–2023). Aalmuglâš audiovisuallâš institut västid medialuuhâmtääiđu jâ ohjelmistemmättim uásiubâlâšvuođâin jâ Mättäättâshaldâttâs digitallii mättim jâ tiätu- jâ viestâdemteknologisii mättim uásiubâlâšvuođâst.

Arâšoddâdemvuávám jâ ovdâ- jâ vuáđumättäättâs mättäättâsvuávâámij vuáđustâsah kenigitteh ovdediđ párnái jâ uáppei medialuuhâmtääiđu, ohjelmistemmättim sehe digitallii mättim jâ tiätu- jâ viestâdemteknologisii mättim sehe vijđes máttun jâ meid oppâm vijđoduvváid jâ oppâamnâsáid lohtâseijee máttun. Juáháš, kote parga šoddâdem- jâ mättäättâspargoost, kalga jieijâs peeleest olášuttiđ mättäättâsvuávâámijd jâ siämmást ovdediđ täid tääiđuid.

Uđđâ luuhâmtääiđuh -ovdedemohjelm tooimah tuárjuh keevâtlii šoddâdem- jâ mättäättâspargo maaŋgâpiälásii jâ ollâtásásii olášuttem, páihálij vuávâámij fijlom jâ systematlii ohtsii ovdedempargo. Pargo toorjân láá rahtum toorjâmaterialeh, moh láá puohháid rijjâ kevttimnáál. Toorjâmaterialeh kávnojeh ovdedemohjelm viermisiijđoin čujottâsâst www.uudetlukutaidot.fi já www.uudetlukutaidot.fi/smn. Materialeh olgosadeluvvojeh meid AOE.fi-palvâlusâst.

Pálgáh

medialuuhâmtääiđun

UÁPIS ARÂŠODDÂDEM JÁ OVDÂ- JÁ VUÁĐUMÁTTÁÁTTÂS VÁRÁS

Maht ovdediđ jo vuálá 3-ihásij párnái medialuuhâmtääiđu? Nabai maht movtijdittiđ vyeliškovlâlijd rähtiđ mediasiskáldâsâid kreativlávt? Maht movtijdittiđ paješkovlâlijd tarkkuđ media já ton almonijd tiätuäŋgirávt mut kriittisávt? Nabai moi vuovijguin ruokâsmittiđ párnáid já uáppeid kevttiđ já pyevtittiđ media torvolávt já ovdâsvástádâslávt?

Uápis läiđee ovdediđ medialuuhâmtääiđu arâšoddâdmist já ovdâmáttááttâsâst, iheluokkain 1-6 já iheluokkain 7-9 keevâtlij ovdâmeerhâi vievâst.

Lasetiäđuh já mätkievviseh medialuuhâmtääiđu pálgás:
www.uudetlukutaidot.fi *ja* www.uudetlukutaidot.fi/smn

UUDET LUKUTAIDOT